

ADİL SAVAŞ VE IRAK SAVAŞI: ANAKRONİK BİR ÖĞRETİYİ 21. YÜZYILDA YENİDEN OKUMAK

Erdem ÖZLÜK*

ÖZET

Tarihi ve felsefi açıdan derin köklere sahip adil savaş öğretisi, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte felsefeciler, hukukçular ve siyaset bilimciler tarafından yeniden tartışılmaya başlamıştır. Özellikle de 11 Eylül saldırılarından sonra ABD dış politikasının refleksleri, konunun tartışıldığı platformun genişlemesine yol açmıştır. ABD'nin "önleyici savaş" ilkesini dış politikasının bir ayağı haline getirmesi, Afganistan ve Irak müdahaleleri, insani müdahale konusundaki gelişmeler pratikte adil savaş konusunun ne kadar tartışılmalı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın temel amaçlarından biri bu konudaki tartışmalara atıfta bulunmaktır. Ayrıca tarihsel olarak nasıl evrim geçirdiği ve temel ilkeleri 21. yüzyılın dünyasına nasıl uyarlanmaya çalışıldığı tartışılmıştır. Adil savaşın tanımından, ilkelerine, teorilerine ve tabiri kullanan aktörlerin niyetlerine dair tartışılmalı unsurların daha ayrıntılı analiz edilmesi adına Irak Savaşı (2003) birçok açıdan oldukça iyi bir kılavuz konumundadır. Bu nedenle çalışma bu savaş üzerinden adil savaş konusundaki tartışmaları da ele almaktadır. Adil savaş doktrini, daha çok spesifik durumlar için kullanılabilir bir meşruiyet aracıdır. Bir devletin dış politikasının temeli ya da sürekli bir unsuru olamaz. Ancak özellikle 20. yüzyılın sonundan itibaren, adil savaş hem bir dış politika stratejisi hem de uluslararası hukukun bir ögesi olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Kavramın özünün, tarihsel geçişinin ve gerçek anlamının suiistimali, bir bakıma yeni bir uluslararası hukuk anlayışı ihdas etmenin bilinçaltındaki dürtüsüdür.

Anahtar Kelimeler: Adil Savaş, Önleyici Savaş, Irak Savaşı, Bush Doktrini

Jel Kodları: F51, F52

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler

JUST WAR AND THE WAR IN IRAQ: RE-READING OF AN ANACHRONISTIC DOCTRINE IN THE 21TH CENTURY

ABSTRACT

The Just War doctrine that has the deep historical and philosophical roots has been discussed extensively by philosophers, lawyers and political scientists with the end of the Cold War. The new directions in US foreign policy just after the September 11 terrorist attacks have paved the way for new debates concerning the Just War. Additionally embracing the pre-emptive war principle as a new driving force of the US foreign policy, the war in Iraq and Afghanistan and current debates on humanitarian intervention have showed that the debates on the Just War is highly controversial in practice. Therefore this study aims to shed light on those controversies. The historical evolution and main principles of the Just War have also been analyzed. For more detailed analysis of definitions and principles of the Just War, the war in Iraq is one of the best cases. The Just War doctrine or theory can only be used as a legitimate tool for the specific cases since it cannot be foundation or a permanent component of any states' foreign policy. However many scholars and practitioners consider the Just War as a part of foreign policy strategies of the states and international law especially after the Cold War era. Therefore abusing the substance of just war concept and its historical evolution is actually a way of attempting to establish a new international law.

Keywords: Just War, Preemptive War, the War in Iraq, Bush Doctrine

Jel Codes: F51, F52

GİRİŞ

11 Eylül saldırıları, Soğuk Savaş'ın sonu söyleminden sonra Uluslararası İlişkiler çalışmalarındaki pek çok analiz için yeni bir milat olmuştur. 11 Eylül sonrası uluslararası sistemin temelini derinden etkileyen dinamiklerle birlikte yeni bir dönemin içinde olduğumuza ilişkin birçok vurgu yapılmıştır. Savaş, barış, uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler algısının yeni anlamlar kazanmaya başladığı bu dönem, bir anlamda “yeni bir Orta Çağ'ın” eşiğinde miyiz sorularının da tartışılmasına yol açmıştır. Birçok akademisyene göre Orta Çağ'ın bölünmüş, belirsiz ve karanlık sosyal, siyasal yapısı XXI. yüzyılda sanki yeniden canlanmaktadır (Bull, 2002:246. Friedrichs, 2001:475. Luke; 1991:341). Bu canlanma sürecinin izlerini görebileceğimiz alanlardan biri de öz olarak Orta Çağ düşüncesinden kaynağını alan adil savaş doktrini/teorisi/öğretisi ve buna bağlı olarak yapılan kuvvet kullanma eylemlerinin meşruiyeti sorunudur.

Tarihi ve felsefi açıdan derin köklere sahip olan adil savaş, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte felsefeciler, hukukçular ve siyaset bilimciler tarafından yeniden tartışılmaya başlamıştır. Özellikle de 11 Eylül saldırılarından sonra ABD dış politikasının refleksleri, konunun

tartışıldığı platformun genişlemesine yol açmıştır. ABD'nin Bush Doktrini olarak da adlandırılan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde yer alan "önleyici savaş" ilkesini dış politikasının bir ayağı haline getirmesi, adil savaşı oldukça cazip konulardan biri haline getirmiştir. Afganistan ve Irak müdahaleleriye pratikte adil savaş konusunun ne kadar tartışmalı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın temel amaçlarından biri bu konudaki tartışmalara atıfta bulunmaktır. Ancak adil savaşın günümüzde ifade ettiği anlama bakmadan önce tarihsel geçmiş göz önünde bulundurularak, adil savaş teorileri ve bu teorilere göre farklılık arz eden adil savaş ilkeleri ele alınmıştır. Antik Yunan, Roma ve Orta Çağ Hristiyan düşüncesinden izler taşıyan adil savaşın bu süreçte nasıl değişimler geçirdiği ve XXI. yüzyılın dünyasına nasıl uyarlanmaya çalışıldığı tartışılmıştır.

Adil savaş konusundaki tartışmaların özellikle 1990 sonrası dönemde neden yeniden yoğunlaştığı sorusu çalışmanın ikinci bölümünün çıkış noktasıdır. Özünü Orta Çağ siyasal düşün ortamından alan, daha çok teorik düzlemde bir anlam ifade eden ve sorunların barışçı çözümüne bir alternatif olarak görülen adil savaşın pratiğe döküldüğü dönem ve zeminin etüdü büyük önem arz etmektedir. Bu süreçte özellikle ABD'nin Soğuk Savaş'ın hemen ardından "yeni dünya düzeni" olarak adlandırdığı dönemde hegemonyasını yaymak ve meşrulaştırmak için adil savaş tartışmasını yeniden açmasının gerekçeleri üzerinde durulmalıdır. Adil savaşın ne olduğundan, nasıl tanımlandığından çok, "ne için ve kimin için adil savaş" sorusu daha doğru bir referans noktası olacaktır.

Adil savaşın tanımından, ilkelerine, teorilerine ve tabiri kullanan aktörlerin niyetlerine dair tartışmalı unsurların daha ayrıntılı analiz edilmesi adına Irak Savaşı (2003) birçok açıdan oldukça iyi bir kılavuz konumundadır. Hem savaşı hazırlayan etmenler ve 11 Eylül olayları hem de uluslararası kamuoyunun savaşa bakışı, savaşın adil mi değil mi olduğu sorularının çözümü için birçok malzemeyi bize sunmaktadır. Ayrıca uluslararası hukuk ve özellikle BM Antlaşması ve BM'nin konumu da özel bir önem atfetmektedir. Savaş, iyi analiz edildiğinde adil savaş tartışmalarının özellikle ABD'li akademisyenler tarafından öne çıkarılmış olmasının tesadüf olmadığı ve bir anlamda "uluslararası hukukun Amerikanlaştırılması" projesinin bir ürünü olduğu ortaya çıkacaktır.

Doğu'da ve Batı'da teolojik unsurlarla şekillenmiş, Orta Çağ felsefesinden özünü alan adil savaş söylemi özellikle Soğuk Savaş sonrasında ABD dış politikasının sacayaklarından birini teşkil etmeye başlamıştır. Bu durum ve 2003 Irak müdahalesini bu çerçeveye oturtmaya yönelik girişimler uluslararası hukuk algılamasını tehlikeye sokmaktadır. Irak Savaşı aynı zamanda adil savaşın Orta Çağ felsefesi zemininde doğduğu ve bir hukuk olmaktan çok felsefe olduğu gerçeğini de bir kez daha göstermektedir.

1. Kavrama Dair: Etimoloji, Epistemoloji

İnsan sosyal bir varlık ise insanın savaş ve çatışmayla iç içe olduğunu söylemek, totoloji gibi görünse de bir gerçekliği yansıtır. Nitekim savaşın tarihi, insanlık tarihiyle eş tutulmuştur. İnsanlık tarihinin yaklaşık altı bin yıllık geçmişinde toplamda 14.000 silahlı çatışmayı tecrübe ettiği ileri sürülmektedir (Weeks, 2010:10). Bu durumun bir göstergesi olarak örneğin Arnold Toynbee (1951:8), “savaşı uygarlığın bir çocuğu” olarak tanımlamıştır. Charles Tilly (2001:123-136) ise savaş devletleri doğururken, devletlerin de savaşı doğurduğunu belirterek özellikle Avrupa'da modern devletin doğuş sürecinde savaş ve devletlerin oluşumu arasındaki simbiyotik ilişkiyi vurgulamıştır. Bir araç ya da bazen bir amaç olarak görülen savaş, siyasal ve teolojik vurguların vazgeçilmez bir öznesi olarak görülmüştür. İlk dönem uluslararası hukuk çalışmaları savaş hukuku üzerinde yoğunlaşmış, ilk siyaset felsefesi savaş ve çatışmaların önlenmesi fikirleri üzerinden dile getirilmiştir (Rouke ve Boyer, 2007:212). Uluslararası İlişkiler disiplini de Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde benzer felaketleri önlemek için yapılan çalışmaların bir ürünü olarak doğmuştur. Savaş, çoğu zaman, beraberinde getirdiği sonuçlarıyla insanlık için bir felaket olarak değerlendirilirken bazen de örneğin Hegel'in tabiriyle, “toplum ruhlarını arındıran, onları ataletten kurtaran bir araç” olarak da görülmüştür. Farklı inanışlar, toplumlar, kültürler ve siyasal birimler savaşı önlemek ya da sınırlandırmak konusunda pek çok çalışma yürütmüştür.

Siyasal birimlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde kuvvet kullanımının yasaklanmasına yönelik çalışmaların kökeni çok eskilere dayansa da, bu çabanın uluslararası platformda hayata geçirilmesi oldukça yenidir. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde kuvvet kullanımının yasaklanması ancak 1928 yılında imzalanan Kellogg-Briand Paktı ile mümkün olabilmektedir. Aynı yasak 1945 yılında BM

Antlaşması'nda da yenilenmiştir. Kuvvet kullanımının yasaklanması ve sınırlandırılmasına yönelik girişimlerin felsefi olarak da derin bir geçmişi vardır. Her ne kadar kuvvet kullanımını yasaklamasa da sınırlandırılması ve hangi hallerde kuvvet kullanmanın meşru olduğu konusunda en önemli girişim adil savaş öğretisidir. Adil savaş, savaşa meşruiyet kazandırmaktan çok savaşın sınırlandırılması ilkesini temel hareket noktası olarak benimsemiştir. Adil savaşa ilişkin yapılan tartışmaların daha sağlıklı zeminde yürütülmesi adına bu ayırım önemlidir. Pek çok kaleme savaşa meşruiyet kazandırmak ya da kuvvet kullanmayı etik olarak meşrulaştırmak için kullanılan (Rengger, 2013) adil savaş söyleminin amacı, aslında kuvvet kullanma girişimlerini mümkün olduğunca sınırlandırmaktır.

Etimolojik olarak ilk defa Roma İmparatorluğu zamanında Latince'de *Justum Bellum* olarak kullanılan adil savaş, en genel anlamıyla Batı kültüründe siyasal amaçlar doğrultusunda zor kullanımının ne zaman haklı görülebileceğini belirlemeye, haklı bir durumda bile kuvvet kullanımını sınırlamaya çalışan tüm düşünce ve pratikleri içermektedir (Johnson, 1994:321). Bu düşünce ve pratikler, belirli bir döneme kadar siyasal bir anlam ade etmekten çok tamamen teolojik referanslar içermiştir. Nitekim semavi dinlerin hepsinde savaşın bir araç olarak kullanılabilmesine dair atıflar bulunmaktadır. İslamiyet'teki Cihat anlayışı bunun en önemli göstergelerinden biridir. İslam harp hukukuna göre savaş meşru müdafaa halinde ve antlaşmaları bozan kişilere ve Müslümanlara eziyet edenlere karşı açıldığında adil bir savaş olur (Armağan, 1981:47. Zavati, 2001:5. Süleyman, 1985:33). Tüm dinlerin savaşı başvurulabilecek en son çare olarak gördükleri ve onu meşrulaştırmak konusunda araçlara ya da öğretilere sahip olduğu ortadadır (Keageb, 2001:13). Semavi dinlerin bu yaklaşımı, adil savaş felsefesini de derinden etkilemiştir. Örneğin Hristiyanlıkta meşru olarak kabul edilen iki savaş vardır; bunlardan ilki kutsal savaştır (*holy war*) diğeriye adil savaştır (*just war*). Zira adil savaş felsefesinin gelişiminde özellikle Hristiyan düşüncesi çok etkili olmuş ve bu anlamda adil savaş Hristiyan düşün hayatı ve Batı kültürüyle eş tutulmuştur. Hatta Kai Draper'e (2015:1-2) göre adil savaş teorisi spesifik bir teoriye refere eder ve bu öğreti her anlamda Orta Çağ Avrupası'nda vücut bulmaya başlamıştır. Bununla birlikte adil savaş öğretisi, Judaeo-Hristiyan geleneği, Yunan felsefesi, Roma hukuku, Avrupa feodalizmi,

Aydınlanmacı pasifizizm ve hümanizmden de derin biçimde etkilenmiştir (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1981:190. Robinson, 2003:5. Rengger, 2002:353-363).

Öz olarak teolojik kaygıları da bünyesinde barındıran adil savaş, belirli koşullar altında savaşı meşru görür ancak savaşın şeytani bir eylem olduğunu da eklemekten geri kalmaz. Fakat adil savaş felsefesine göre masumları saldırganlardan korumak gibi zorunluluk durumunda savaş ve savaşmak, hareketsiz kalmaktan kötü değildir. Her savaşın şeytani olamayacağını bazıların zorunlu ve meşru olduğunu içeren adil savaş, savaşın meşruiyetiyle yakından ilgilidir (Kegley ve Wittkopf, 1993:488). Buradaki meşruiyetten sadece hukuki anlamda değil ahlaki anlamda da meşruiyet kastedilmektedir. Savaşın sevk ve idaresi bakımından da bazı sınırlandırmaları içeren adil savaş, savaş sonrası durumun ne olacağıyla ilgili de bir takım düzenlemeleri bünyesinde barındırır (Whitman, 2007:26). Adil savaşın ilkeleri olarak tasnif edilecek bu düzenlemeler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Sonuç olarak, adil savaş hukuki bir olgu ve gerçeklik olarak değerlendirilemeyecek, yoğunlukla Hristiyan Batı geleneği içinde ete kemiğe bürünmüş, öz olarak felsefi ve moral bir yaklaşımdır (Gregory, 2014:59). Siyasal formasyonlar ve birimler arasında patlak vermiş çatışma ve savaşların tamamen yasaklanmasından çok, hangi durumlarda kuvvet kullanmanın haklı ve meşru olduğunu göstermeye çalışır. Bu anlamda adil savaş, hiçbir kuvvet kullanma biçimini onaylamayan pasifizizmden de ayrılmaktadır (Miller, 1991:13-17. Sterba, 1992:21). Uluslararası hukukun gelişiminde önemli bir katkı sağlamakla birlikte, hukuki bir durum ya da unsur olarak görülemez. Hatta pek çok düşünürün dilinde savaşı ahlaki, hukuki ve özellikle de dinsel olarak meşrulaştırma kaygısı taşır (Russell, 1975:2-3). Nitekim Heinze ve Steele (2009:3-4), Uluslararası İlişkiler çalışmalarındaki adil savaş söyleminin özellikle ontolojik anlamda Realist bir temele dayandığını ve bu söylemin savaşa sıcak bakmasa da onu uluslararası hayatın doğal bir parçası gibi gördüklerini iddia etmektedir. Onlara göre, Realizmin temel düsturları olan uluslararası ilişkilerin anarşik olması, tehlikeli/düzensiz olması ve savaşı önlemeye yönelik tüm çabalara rağmen savaşın önlenememesi ilkeler de adil savaş söylemi tarafından paylaşılmaktadır. Ancak Valerie Morkevičius (2015:20), bu noktada farklı bir çerçeveden Realizm ve adil savaş kıyaslaması yaparak, tarafların pek çok noktayı paylaşmasına

rağmen, özellikle adil savaş söyleminin Realizme kıyasla savaşı meşrulaştırma yönelik girişimler konusunda daha zengin olduğunu ileri sürmektedir.

Bu tartışmalı yönlerine rağmen, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde belirtildiği üzere, kavramın ifade ettiği anlam ilk olarak kullanıldığı IV. yüzyıldan bugüne kadar, öz olarak önemli bir değişim geçirmemiştir. Ancak adil savaş doktrini yerleşik ve herkesçe üzerinde benimsenmiş bir tanıma sahip olmadığı için farklı adil savaş öğretileri ve adil savaş yorumları bulunmaktadır. Bununla birlikte bir çerçeve çizmek gerekirse eğer, adil savaş her şeyden önce spesifik durumlar için kullanılabilir bir meşruiyet aracıdır. Bir devletin dış politikasının temeli ya da sürekli bir unsur olamaz (Purtill, 1971:101). Ancak özellikle XX. yüzyılın sonundan itibaren, adil savaş hem bir dış politika stratejisi hem de uluslararası hukukun bir ögesi olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Kavramın özünün, tarihsel geçmişinin ve gerçek anlamının suiistimali, bir bakıma yeni bir uluslararası hukuk anlayışı ihdas etmenin bilinçaltındaki dürtüsüdür. Bu çalışma bu bilinçaltını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Ancak yapacağımız analizi anlamlı kılmak adına öncelikle adil savaşın tarihsel geçmişi ve öne çıkan adil savaş teorisyenlerinin tezlerini tartışılmıştır.

2. Adil Savaş Fikrinin Şekillendiği Tarihsel Ortam

2.1. Antik Yunan: Platon, Aristo

Adil savaş, daha öncede vurgulandığı üzere, felsefi olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Kavramın ilk olarak ne zaman ve kim tarafından kullanıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte adil savaş yazını genellikle St. Augustinus ile başlatılmaktadır. Ancak Augustinus'dan önce onun fikirlerinin netleşmesini sağlayan bir birikimin olduğundan da şüphe yoktur. Bu anlamda savaşın sınırlandırılması ve çeşitli hallerde kuvvet kullanımının meşru görülmesi olarak tanımlandığında adil savaşın geçmişini Antik Yunan'a kadar götürebiliriz. Her ne kadar doğrudan adil savaş olgusunu kullanmasalar da ve sistematik olarak savaşla ilgili konularda çalışmalarda bulunmasalar da Platon ve Aristoteles adil savaşın biyografisi kaleme alınırken atıfta bulunulan ilk isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Cian O'Driscoll (2015:7-8), adil savaşın temel ilkeleri olan "jus ad bellum", "jus in bello" ve "just post bellum" ilkelerinin bu isimlendirme yapılmaksızın Antik Yunan geleneğinde karşılıklarının olduğunu iddia etmektedir.

Adil savaşla ilgili olarak, Thucydides, Platon ve Aristoteles'e dair yapılan çıkarımların, aslında onların çalışmalarını yorumlayan akademisyenlerin değerlendirmesi ve kanaatleri olduğunu en başında not etmek gerekmektedir (O'Driscoll, 2014:373-390). Çünkü Platon ve Aristoteles, savaş ve savaşın sınırlandırılmasıyla doğrudan çalışmalarda bulunmamıştır. Ancak bu durum onların bir gerçeklik olarak savaşın bilincinde olmadıkları şeklinde yorumlanamaz. Nitekim her ikisi de tüm siyasal görüşlerinin merkezinde yer alan polisi mümkün olduğunca savaştan uzak tutmaya çalışmışlardır. Ama ideal bir polisin gerektiği durumlarda hem içteki düzeni sağlamak hem de dışardan gelen tehditleri engellemek adına "doğuştan kötü yaratılmışlara karşı" savaşabileceğini ve polisin sınırlarını genişletmek adına savaşa başvurabileceğini de belirtmişlerdir (Ağaogulları, 2004). Platon, adil savaşın ilkeleri konusunda da önemli bir birikimin oluşmasına katkıda bulunarak, polisin yasalarının temel amacının barışı tesis etmek olduğunu, savaşın idaresinin oldukça önemli olduğunu ve savaşın ilanında meşru ve yasal otoritenin açıkça savaş ilanını beyan etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Syse, 2002:37). Aristoteles de çalışmalarında Platon'a paralel olarak savaşa dair çok fazla atıfta bulunmasa da meşru bir savaşın ancak barışı tesis etmek amacıyla başlatılmış savaş olduğunu vurgulamıştır. İnsan doğasının şiddete değil akla ve iyiliğe meyyal olduğunu belirterek, polisler arasında çıkan çatışmaların barışçıl yollarla çözümlenmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur (Holmes, 2001:7). Ayrıca Aristoteles daha sonra adil savaş teorisyenlerin özellikle vurguladığı önemli adil savaş ilkelerinden birisi olarak gösterilen oransallık ilkesinin de öncüsü kabul edilmektedir (Quirk, 1997:504). Adil savaş konusunda son dönemde yapılan çalışmalarda, Antik Yunan mirası dışında Antik Çin'in de katkısı daha çok vurgulanmaya başlamıştır. Örneğin Ping-Cheung Lo (2015:5-6), yaygın şekilde kabul edilen aksine sadece Antik Yunan'da değil aşağı yukarı aynı zaman diliminde Konfüçyüs ve Mencius başta olmak üzere Antik Çin'de de adil savaş geleneğinin olduğunu ileri sürmektedir.

2.2. Hristiyanlık ve Roma Dönemi: St. Augustinus

Antik Yunan ve Çin katkıları giderek daha çok vurgulansa da, adil savaşa ilişkin yapılan tartışmaların özünde genellikle Hristiyan düşünce yatmaktadır. Erken dönem Hristiyanlar, savaşa karşı olsalar da ve hiçbir Hristiyan'ın asker olamayacağına inandıklarını dile getirirler de, savaşın ilk günahın (*original sin*) bir uzantısı olduğunu belirterek,

onun belirli koşullar altında meşru olduğunu savunmuşlardır (Elbe, 1939:667). Bu süreçte adil savaşın biyografi notları yazılırken üzerinde durulması gereken en önemli isimlerden biri hiç şüphe yok ki St. Augustinus'dur (M.S. 354–430). Adil savaş kavramını ilk kez kullandığı ileri sürülen Augustinus, görüşlerini şekillendirirken St. Ambrose'den derinden etkilenmiştir. Hristiyanlığın adil savaşla buluştuğu nokta olarak gösterilen Augustinus'un asıl kaygısı kutsal metinleri yorumlayarak ya da kilisenin emir ve yasaklarından hareketle, Hristiyanların hem savaşa karşı hem de savaş içindeki tutumlarını belirlemektir. Bunu yaparken de Romalılardan mesela Çıçero'dan ciddi şekilde etkilendiği kayıtlar arasındadır (Çalış, 2003. Wells, 1996:264).

Augustinus'un savaşla ilgili görüşlerinin sistematik olduğunu söyleyebilmek zor. "Tanrı Devleti Üzerine" adlı çalışmasında adil savaşa yönelik görüşlerini ortaya koymuşsa da daha ayrıntılı olarak mutlak kabul ettiği Tanrının savaşlarını ele almıştır. Fakat Augustinus'un Hristiyan pasifistlerin savaşı reddetmeleri karşısında Hristiyanların da dünyevi devletleri için savaşabileceklerini ortaya koyarak adil savaş kuramına önemli bir temel hazırlamış olduğu da yadsınamaz (Ereker, 2004:8). St. Augustinus, adil olan savaşla olmayan savaş arasındaki farkların neler olduğunu vurgulamış ve eğer haklı neden var ise savaşa Tanrının da izin vereceğini belirtmiştir. Savaşın amacının kazanmak olmadığını asıl amacın barışın tesis edilmesi olduğunu özellikle vurgulamıştır (Miller, 1964:254).

2.3. Orta Çağ: Thomas Aquinas

Antik Yunan ve Roma geleneğinden izler taşıyan ve Hristiyan öğretileriyle gerçek anlamını kazanan adil savaş doktrini, Augustinus'dan sonra XII. yüzyıla kadar bir anlamda unutulmuştur. XII. yüzyılın ortalarından itibaren adil savaş öğretisi Hristiyan geleneğinin çeşitli bileşenlerini düzenleyerek bir araya getiren ve büyük bir kutsal hukuk derlemesi olarak değerlendirilen Gratian'ın, Decretium adlı çalışmasıyla yeniden tartışmaya açılmıştır (Johnson, 1994:325). Gratian ile aynı dönemde yaşayan ve adil savaş konusunda Roma dönemi sonrasında en önemli isimlerden biri olan Thomas Aquinas (1225-1274), adil savaş tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Nitekim adil savaş ilkeleri büyük ölçüde Aquinas'a dayandırılarak sıralanmaktadır (Morrow, 1998:28).

Aquinas, Hristiyan geleneğin bir uzantısı olarak şekillendirdiği görüşlerinde bir savaşın hangi koşullar altında haklı ve meşru olabileceğini ilk kez sistematik olarak ele almıştır (Draper, 1990:181). Aquinas, her ne kadar Hristiyan gelenek çizgisi içinde gösterilse de aslında o gelenekten ayrılıp, Roma hukukunun bıraktığı mirastan daha çok etkilenen bir görünüm sergilemektedir (Santoni, 1991:85). Aquinas bu anlamda teolojik olmaktan çok hukuksal olarak savaşların nasıl meşru ve adil olabileceği sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır (Redhead, 2001:85). Aquinas'a göre bir savaşın adil olabilmesi için üç şey gerekmektedir (Wells, 1969:820). Birincisi, emriyle savaşın sürdürülebileceği bir egemenin otoritesi. İkincisi, haklı bir nedene ihtiyaç vardır. Üçüncüsü, savaşanlar, doğru niyete sahip olmalı ki, böylece iyiliğin ilerlemesini ya da engellenmemesini sağlamaya çalışsınlar. Bu ilkeleri sıraladıktan sonra Aquinas şöyle devam etmektedir; “gerçek din, büyüme yahut zulüm saikleri için değil de barışı koruma, kötülük işleyenleri cezalandırma ve iyilerin yüceltilmesi için sürdürülen bu savaşlara günahkâr olarak bakmaz. Çünkü savaş, meşru otorite tarafından haklı bir sebepten ilan edilebilir ve bununla beraber kötü bir niyeti içeriyorsa yasadışı kılınabilir” (Knutsen, 1991:197-198).

Aquinas'ın adil savaş anlayışı sadece meşru müdafaa halinde gerçekleştirilen savaşları kapsamaz. Yani savaşı başlatan tarafın bu üç şart dışında başka bir şart araması örneğin tehdidin acil ya da çok yakın olması gerekmez (Reichberg, 2002:21). Aquinas, felsefi anlamda etkilendiği geçmişi ve Hristiyan kimliğiyle adil savaş teorisini hem dinsel, hem etik ve hem de siyasal bir düzeyde ele alarak, bu üç farklı alanı bir düzlemde bir araya getirip, meşru bir zemin sağlamaya çalışır. Savaşın tek amacının suçluları cezalandırmak olmadığını aynı zamanda masumları korumak olduğunu belirten Aquinas, daha sonra geliştirilen adil savaş ilkelerinden biri olan sivillerin dokunulmazlığı ilkesine de zemin hazırlamıştır (Wingfield, 2002:100. Capizzi, 2001:93).

Augustinus ile başlayan, Gratian ile devam eden ve Thomas Aquinas ile XIII. yüzyılda artık sistematik olarak dile getirilen adil savaş, Aquinas'tan sonra Ortaçağ Avrupa'sında sürekli olarak atıfta bulunulan bir konu haline almıştır. Feodal dönemde birçok felsefeci, teolog ve hukukçu adil savaş konusunda çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ancak özellikle feodal dönemde Hristiyan teologların adil savaş tanımı iki bakımdan kusurludur. Bunlardan ilki henüz o dönemde bir uluslararası

hukuk algısının benimsenmemiş olması diğeri ise Avrupa'da yaklaşık 2.000 siyasal birim arasında patlak veren savaşların hangisinin adil olduğunu ve hangilerinin yasal ve meşru otoritelerce başlatıldığının tespitinin imkânsızlığı (Bond, 1966:112). Bu anlamda adil savaş konusu üzerinde tartışmaların farklı zeminlerde sürdürüldüğünü görmekteyiz. Kavram, hem içerik olarak hem de deskriptif olarak yeterince tanımlanamamıştır. XV. yüzyıldan sonra özellikle başta Vitoria ve Suarez olmak üzere İspanyol düşünürler bu konudaki çalışmalara ışık tutacak fikirler geliştirmişlerdir (Charles, 2005:350). Francisco de Vitoria'nın (1483-1546) adil savaşa dair görüşleri gelecek dönem adil savaş öğretileri için büyük önem arz etmektedir.

2.4. Vitoria'dan Grotius'a Uzanan Süreç

Vitoria'nın, Thomas Aquinas'ın adil savaşın ilkelerini temel alarak şekillendirdiği görüşlerinin altında, yaşadığı dönem ve İspanya'nın Amerika'yı fetih süreci önemli bir rol oynamıştır (Albayrak ve Deveci, 2005:270-271). Vitoria, bir siyasal toplumun bir başka topluma açacağı savaşı, hiçbirinden ödün verilmeyecek üç ölçüte bağlamıştır. Bunlardan ilki, yeterli bir haklı nedenin varlığıdır. İkincisi, meşru bir otorite, üçüncüsü ise doğru bir amaçtır. Bu ilkelerden, Vitoria'nın Aquinas'tan ne kadar etkilendiği açıkça görülmektedir. Vitoria, mutlaka giderilememiş ciddi bir haksızlığın olması gerektiğini vurgulayarak, dini farklılıkların da bir savaş nedeni olarak görülemeyeceğini, aynı zamanda kralların çıkarlarını kollamak ve ününü artırmak için açtığı savaşların da haklı olamayacağını belirtmiştir. Vitoria yapmış olduğu çalışmalar ve adil savaş konusundaki fikirleriyle savaşları ve savaşanların haklarını kısıtlayan modern konvansiyonların habercilerinden biri olmuştur (Akal, 1997:60-66).

Adil savaş doktrininin gelişmesinde önemli roller üstlenen isimlerden biri de Hugo Grotius'tur (1583-1645). XVII. yüzyılın en önemli teorisyenlerinden biri olan ve uluslararası hukukun kurucu babası olarak nitelendirilen Grotius, özellikle hak ve ahlak konusuyla ilgili yaptığı çalışmalarla kendisinden bahsettirmiştir (Jeffery, 2006:15). Grotius, *şeylerin* kendi doğaları içerisinde iyi ve kötü olarak ayrıldıklarını ve bunun sonucunda da doğal hukukun oluştuğunu vurgulamıştır. Grotius'a göre hukuk, insanlar arası ilişkileri düzenleyen bir davranış kuralıdır, doğal hukuk da insanın evrensel ve değişmez özünden zorunlu olarak türeyen evrensel hukuk ilkelerini içermektedir (Ağaoğulları, vd.

1994:86). Grotius, bu şekilde tanımladığı doğal hukuku iki başlık altında toplar. *Birincil* hukuk Tanrının isteklerini barındırırken, *ikincil* hukuk nedenleri ve gerekçeleri olan bir hukuk anlayışına dayanır. Bu ayrım aynı zamanda seküler hukuk anlayışının yerleşmeye başladığının göstergesidir. Zira Augustinus'tan beri dini motifleri ağır basan adil savaş doktrini Grotius ile daha seküler bir anlam kazanmaya başlamıştır (Miller, 1991:256).

Grotius'un, en ünlü eseri "De Jure Belli Ac Pacis" (Savaş ve Barış Hukuku) 1625 yılında yayımlanmıştır. Savaşı, hakların korunduğu, suçluların cezalandırıldığı bir olgu olarak ele almaktadır. Savaşı bir noktada "gerekli musibet" (*necessary evil*) olarak tanımlayan, savaşın regüle edilmesini ve her türlü savaşın da haklı ve kabul edilebilir olmadığını ifade eden Grotius'un gözünde meşru müdafaa, cezalandırma ve mülkiyetin tekrardan geri kazanılması için yapılacak savaşlar adil savaştır ve bu savaş elde edilmiş bir haktır (Lijphart, 1974:51. Koçer, 2007:117). Grotius, savaşın doğal hukuka aykırı olmadığını ileri sürmüştür (Williams, vd. 1993:125-130) ve seküler bir açıdan adil savaşa iki yeni unsur eklemiştir. Ulusun maruz kaldığı tehdit acil bir müdahaleyi gerektiriyorsa savaş kaçınılmaz hale gelebilir (Forde, 1998:643. Williams, 1996:73-87), güçle tehdit arasında bir orantının bulunması zorunludur. Savaş kararı alırken savaşın sivil halka ne ölçüde zarar verebileceği hususu da daha sonra buna eklenmiştir. Savaşın kaybedilmesi ihtimalinde uğranabilecek zarar çok büyük olucaksa resmi otoriteye savaşa girmemesi telkin edilmiştir (Çelebi, 2004). Çok devletli bir uluslararası sistemde kaçınılmaz olarak savaşların olacağını kabul eden Grotius, çalışmalarında savaşı sınırlandırmak ve savaşın etkilerini azaltmak amacını taşımış ve uluslararası hukukun gelişimine büyük katkılar sağlamıştır (Evans ve Newnham, 1998:288).

2.5. Grotius'tan Bugüne Adil Savaş

Grotius, Augustinus'dan beri gelen teolojik çizgiyi değiştirmiş ve seküler bir forma sokmuştur. Grotius'dan sonra başta Rachel, Pufendorf, Wolff gibi birçok isim de dinsel unsurları bir kenara bırakıp, adil savaş doktrinini bir uluslararası hukuk nosyonu haline sokmaya çalışmıştır (Nussbaum, 1943:468). Suarez'den, Hobbes'a, Vattel'den Kant'a kadar birçok isim bu konuda çalışmalara imza atmışlardır (Orend, 2000:34. Orend, 1999:324). XX. yüzyıla gelindiğinde bu konuda oldukça önemli bir birikimin olduğu ortadadır. Ancak bu döneme kadar adil savaşın,

uluslararası hukuk çalışmaları açısından somut bir gerçeklik olarak benimsendiğini söyleyebilmek çok zordur. Hukuksal bir kavram olmayan adil savaş, uluslararası hukukun gelişiminde faydalı bir amaca hizmet etmemiş, daha çok savaş diplomasisinin bir aracı olarak gelişmiştir. Doktrin sayesinde savaşa başvurma fevkalade hukuki hale gelmiş, kuvvete başvurma haklılığının analizi felsefi ve etik kurallar bağlamında yapılmıştır (Taşdemir, 2003:37). Bir anlamda adil savaş, modern devletlerarası sistemdeki savaşı sınırlandırma çabalarının bir ürünü olarak Kant'tan sonra XX. yüzyılda yeniden tartışmaya açılmıştır (Coplin, 1969:150). Zira XX. yüzyıl bu tartışmaların yapılması için oldukça uygun bir zemindir. İki dünya savaşına ev sahipliği yapan bu yüzyılda savaşların hem kapsamı hem de sonuçları bakımından önceki dönemlere göre geçirdiği değişim, savaş konusunda uluslararası bir bilincin yeşermesini de sağlamıştır. Savaşları önlemek adına uluslararası yapılanmalar, antlaşmalar hayata geçirilmiştir. Uluslararası İlişkiler disiplini de epistemik anlamda bu çabalara destek vererek, daha barışçıl bir dünyanın yaratılması projesine hizmet etmeye çalışmıştır.

XX. yüzyıl felaketleri içinde barındırdığı ölçüde, felaketlerin önlenmesine yönelik çabaların da hayata geçirildiği bir yüzyıldır. 1907 Lahey Sözleşmesi, Milletler Cemiyeti'nin kurulması, Kellogg-Briand Paktı'nın imzalanması ve son olarak BM'nin kurulması bu çabalara verilebilecek en iyi örneklerdir. 1907 Lahey Sözleşmesi ve Milletler Cemiyeti Misakı, savaşı devletlerin egemenliğindeki bir yetki niteliğinden çıkaracak bir adım atamamış olsa da savaşın sınırlandırılması konusunda önemli bir dönüm noktası olarak görülmelidir (Baron, 2010:224. Başeren, 2003:32). Milletler Cemiyeti'nin gerçekleştiremediği şeyi 1928 yılında imza edilen Kellogg-Briand Paktı gerçekleştirmiş ve kuvvet kullanımı ilk kez uluslararası bir antlaşmayla yasaklanmıştır. BM Antlaşması 2. maddeyle de (4. fıkra) kuvvet kullanma yasağı uluslararası hukukun en temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Uluslararası hukukun gelişmesi ve uluslararası hukuk ilkelerinin devletlerarası ilişkilerde önemli bir gösterge olarak algılanması, adil savaş doktrininin göz ardı edilmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak Vietnam Savaşı (Walzer, 2002:932) ve Arap-İsrail savaşlarıyla (Struckmeyer, 1971:52) birlikte adil savaş tartışmaları yeniden gündeme

oturmuştur. “Yeni adil savaş doktrini” (*Neo-just war*)¹ olarak da adlandırılan bu dönemde Michael Walzer, William O. Brian, James Turner Johnson, Paul Ramsey gibi isimler Kant’tan beri unutulmaya yüz tutmuş adil savaş doktrinini yeniden tartışmaya açmıştır (Johnson, 1991: 183. Johnson, 1984:299-317). Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle 1990 Körfez Krizi, Bosna ve Kosova Savaşları (Domagala, 2004) ve son olarak da Afganistan ve Irak’taki savaşlar, adil savaşın günümüze de uyarlanabileceğinin göstergesi olmuştur (Dolan, 2005:22). Özellikle insani müdahale algısının giderek hem etik hem de hukuki bir anlam taşımaya başlaması da yine 1990 sonrası dönemde adil savaş doktrininin giderek daha çok tartışılmasını sağlamıştır (Chesterman, 2001:7-14).

Sonuç olarak V. yüzyıldan bugüne değin farklı kalemlerde farklı anlamlar taşısa da, konjonktürel olarak tartışmaya açılıp unutulsa da, tarihsel olarak teoride ve pratikte adil savaş doktrini bugün yine felsefecilerden hukukçulara, siyaset bilimcilerden uluslararası ilişkiler akademiyasına kadar geniş bir yelpazede yankı bulmaya başlamıştır.

3. Adil Savaşın İlkeleri

Adil savaş doktrini zamana ve yere göre değişen gereksinimlerle, savaşın değişen niteliğine uyarlanmakla, dikkat çekici düzeyde çok biçimliliğe bürünmüştür. Adil savaş geleneğinin günümüzde hala geçerli olması çeşitli adil savaş ölçütlerinin kesin anlam ya da içeriği üzerine yapılan sürekli tartışmalardan kaynaklanmaktadır (Johnson, 1994:322). Augustinus’tan başlayıp XX. yüzyıldaki temsilcilerine kadar uzanan süreçte adil savaş doktrini sadece tanım ve kapsam olarak değil aynı zamanda ilkeleri ve ölçütleri bakımından da büyük değişikliğe uğramıştır. Örneğin geleneksel Orta Çağ düşün hayatında adil savaşın iki temel ilkesi varken, özellikle Walzer gibi isimlerin katkılarıyla XX. yüzyılda üç ilkesinin olduğu kabul edilmiştir (Walzer, 1977). Tartışmaları bir kenara bırakacak olursak bugün literatürde yaygın bir şekilde kabul gören üç adil savaş ilkesinin olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan ilk ikisi olan *jus ad bellum* ve *jus in bello* Orta Çağ adil savaş yazımında şekillenmiş ve bugün de kabul gören ilkelerdir. XX. yüzyılda benimsenen üçüncü ilkeyse *jus post bellum* olarak ifade edilebilir (Calhoun, 2001:45-51).

¹ Neo-Just War doktrininin aslında Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren anlam kazanmaya başladığı ile ilgili tespitler için bakınız, Claude, 1980: 92.

3.1. Jus Ad Bellum

Adil savaşın en temel ilkesi *jus ad bellum*'dur. Bu ilke savaş öncesi durumla ilgili ölçütleri kapsar ve bu ölçütler çerçevesinde savaşın adil olup olmadığı tespit edilirken referans gösterilir. Kısaca savaştan önceki durum olarak ifade edebiliriz (Kolb, 1998:562). *Jus ad bellum*, savaşı başlatacak tarafın ne için savaştığını ve savaşmak için gerçekten adil bir gerekçesinin olup olmadığını sorgular. Bazı tasniflerde farklılık arz etse de *jus ad bellum* ilkesine göre bir savaşın gerçekten adil olup olmadığını tespit etmenin 7 ölçütü vardır. Bunlar sırasıyla;

i- Adil Neden/Just Cause; Savaş, öz itibarıyla adil savaş doktrini çerçevesinde yasaklanmıştır. Ancak bazı hallerde savaşa başvurmak kaçınılmazdır. Savaş bu ilkeye göre sadece masum insanları korumak, insan varlığını sürdürmek için gerekli koşulları devam ettirmek ve temel insan haklarını korumak gibi amaçlarla gerçek ve kesin tehlikeyle (McMahan, 2005:14) karşılaşıldığında adildir. Saldırı ve fütihat savaşlarının asla kabul edilemez olduğunu içerir. Savaşlar ulusal zafer, eski hataların giderilmesi, toprak kazanımı veya başka gayri-savunma amaçlarıyla yürütüldüklerinde de meşru olmazlar (Levi, 1969:195). Savaşın birinci ahlaki meşruiyeti masumları zarar görmekten korumaktır. Savaşa girmek üzere olan tarafın meşru müdafaa ya da self-determinasyon gibi haklı bir nedeninin olması şarttır. Devlet savaşa girmeden önce nedeninin adil olup olmadığı konusunda hassasiyetle durmalı ve kuvvet kullanımının hedeflendiği kitlenin iyi tespit edilmesine özen göstermelidir. Adil savaş için adil neden ölçütü sadece savaştan önce devlet için değil, diğer taraf için de geçerlidir. Karşı tarafın savaşmak için adil bir nedeni varsa açılacak savaş adil bir savaş olamaz (Holliday, 2002:562).

ii- Yetkili Otorite/Competent Authority; Adil bir savaşa yalnız kamu düzeninden sorumlu meşru otorite girişebilir. Bir otoriteye bağlı olmayan, oportünist veya bireyci güç kullanımı hiçbir zaman ahlaken kabul edilmez. Savaş, şüpheli ya da belirsiz sonuçlara yol açacak tehlikelere karşı ya da görüşmelerle giderilebilecek, üçüncü tarafları ikna ederek veya başka şiddet-dışı yöntemlerle çözülebilecek tehlikeler durumunda açılırsa bu savaş meşru olmaz. Ama masum hayatlar gerçekten ve kesin olarak tehdit altındaysa ve özellikle de saldırgan giderilemez bir düşmanlıkla motive oluyorsa -niyeti görüşmek ve anlaşmak değil, imha etmekse-, o zaman ölçüler dâhilinde kuvvet

kullanımı ahlaken meşrudur. Yetkili/resmi otorite tarafından açıkça beyan edilmediği ya da üstlenilmediği durumda savaş, adil bir savaş olamaz (O'Connor, 1974:170).

iii- Göreceli Adalet/Comparative Justice; Haklar ve değerler insanı öldürmeyi meşrulaştırabilir mi sorusuna verilecek cevap ancak göreceli bir adaletle mümkündür. Bu göreceli adaletin sınırları, sahip olduğunuz etik değerlerin düşmanınızdan üstün olması şeklinde tanımlanabilir. Hiçbir ülke kendi açısından tamamen adil hareket edemez. Çatışmanın her anında amacına ulaşmak için durumun gerektirdiği ve adil neden de belirtilen sınırlar göz önünde tutarak hareket etmelidir (Fixdal ve Smith, 1998:292).

iv- Gerçek Niyet/Right Intention; Gerçek niyet adil nedenle ilişkilendirilebilir. Savaş ancak adil neden kısmında belirtilen sebeplerden dolayı meşrudur. Savaş esnasında gerçek niyet, gereksiz yıkıcı eylemlerden veya uygunsuz koşulları empoze etmekten kaçınmak, barışın ve uzlaşmanın sağlanmasıdır. Adil savaş doktrini devletlerin eylemlerinin iyi niyetler tarafından yönlendirilmesini, açıklanmamış niyetlerin bu eylemlerde önemli rol oynamaması gerektiğini vurgular. Örneğin devlet meşru müdafaa hakkını göstererek girdiği savaşta ekonomik kazanç vs. gibi diğer amaçlar gözetmemelidir. Gerçek niyet kriteri, adaletsizliği önlemek ve barışı yeniden tesis etmek için düşmanla işbirliğine gitmeyi bile öngörür (Lucas, 2002:135).

v- Son Çare/Last Resort; Bu ölçüte göre bütün barışçıl alternatifler tükenmiş olmalıdır yani kuvvet kullanmaktan başka bir alternatifin kalmaması gerekir (Wester, 2007:65). Yetkili otorite, adil bir nedeni olduğuna inanıyor, kamuoyu da aynı kanaatteyse ve gerçek niyeti sadece saldırıyı bertaraf etmek, barışı tesis etmekse ve tüm kuvvet kullanma dışındaki alternatif girişimlerden sonuç alınamamışsa savaş, son çare olarak başvurulabilecek bir araçtır (Moller, 2010:10).

vi- Başarı Olasılığı/Probability of Success; Her ne kadar savaşta başarı olasılığını kestirebilmek çok güç olsa da devletlerin savaşa girişmeden önce başarı olasılığını göz önünde bulundurmaları gerekir. Devletin savaşa girme gerekçesi ne kadar adil olursa olsun, devlet gerçek niyetini ne kadar belli ederse etsin, eğer girişilecek savaşta devletin başarı olasılığı çok düşükse o savaşın adil bir savaş olabilmesi mümkün değildir. Başarı olasılığının düşük olduğu durumlarda devletin savaşa hiç girişmemesi daha doğrudur (Lefever, 1962:75).

vii- *Oransallık/Proportionality; Jus ad bellum* kriteri açısından oransallık savaşın maliyeti ve getirisi arasında bir orantının olması anlamına gelir. Kantitatif olarak ölçülebilir bir şey olmadığı için oransallık ölçütüne ne kadar uyulduğunun tespit edilmesi çok zordur (Smith, 1994:140). Ancak devletin, hem uluslararası hem de iç kamuoyu açısından savaşın fayda maliyet analizini yapması ve ayrıca devletin savaşın dışındakileri de düşünmesi gerektiği ve bu konudaki hassasiyeti bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Tarihte ve dünyanın her yerinde adil savaş doktrinini savunan herkes -ister Müslüman, Yahudi veya Hristiyan, ister başka dinsel gelenekten veya seküler olsunlar- savaşçı olmayan halkın kasıtlı saldırıdan muaf tutulması gerektiğini savunurlar. Bunun için intikam uğruna veya başka nedenlerle savaşın dışında kalan sivilleri öldürmek ahlaken yanlıştır. Bazı koşullarda ve katı sınırlar dâhilinde, istenmeyen fakat öngörülebiyecek sivil ölümlerine veya yaralanmalarına yol açacak askeri eylemlere girişmek ahlaken meşru olabilir. Ama savaşmayan kişileri bir askeri eylemin operasyonel hedefi yapmak hangi durum ve koşul altında olursa olsun ahlaken kabul edilemez (Brien, 1965:192).

3.2. Jus in Bello

Adil savaşın bir diğer temel ilkesi ise savaş süresince yol gösterecek ve nasıl savaşılacağına ölçütü olarak adlandırabileceğimiz *jus in bello* ilkesidir. Geleneksel adil savaş ilkelerinden biri olan *jus in bello*, Augustinus'tan beri bu konuda çalışmalarda bulunan herkesin benimsediği ilkelerden biridir. Her ne kadar bazı düşünür ve hukukçular *jus in bello* ilkesi kapsamında farklı ölçütleri kabul etmiş olsalar da literatürde genellikle büyük oranda benimsenmiş iki ölçüt vardır. Oransallık ve sivillerin bağıışıklığı olarak da yorumlanabilecek ayırım gözetme ilkesi *jus in bellonun* temel ölçütleridir.

i- *Oransallık/Proportionality; Jus ad bellum* kapsamında da bir ölçüt olarak benimsenen oransallık, *jus in bellonun* en temel ölçütlerinden biridir. *Jus ad bellum* kriterindeki oransallık amaçlar bakımından bir oransallığı kapsarken, buradaki oransallık, savaş esnasında kullanılacak araçlara ilişkindir (Johnson, 1994:323). Kısaca oransallık, adil bir savaşta amaca ulaşmak için hangi araçların kullanılacağına tespit edilmesidir. Araçların oransallığı ilkesi, nedensiz ya da gereksiz yıkıma yol açacak araçları kullanmaktan kaçınılması gerektiğini içerir. Oransallık sadece araçlar bakımından değil, tehdit bakımından da değerlendirilmelidir

(Patterson, 2005:126). Yani kullanılacak araçlar, hem oluşan zarara hem de algılanan tehdide göre belirlenmelidir (Zupan, 2004:42). Savaş esnasında savaşı taraflar insani değerlerle örtüşmeyen tecavüzler, yağmalamalar, suikastlar ve benzeri gibi yollara başvurmamalıdır.

ii- *Ayrımcılık/Discrimination*; Sivillerin bağışıklığı ya da dokunulmazlığı olarak da yorumlanabilecek bu ölçüt, geleneksel adil savaş doktrininin en temel ilkelerinden biridir. Tarihsel olarak savaş esnasında sivillerin dokunulmazlığıyla ilgili pek çok düzenleme yapılmıştır, bu düzenlemeler çağdaş uluslararası hukukta da önemli bir yer işgal eder (örneğin Cenevre Sözleşmeleri, savaşı olmayanların konum ve haklarını belirlemeye yöneliktir) (Johnson, 1994:324). Savaşla ilgisi olmayan sivilleri öldürmek hatta yaralanmalarına yol açacak eylem ve faaliyetlerde bulunmak savaşın adilliğini sakatlayacak en temel ölçütlerden biridir (Childress, 1978:440. McMahan, 2006:380). Çünkü adil savaş doktrinine göre savaş, tehdidi doğuran ve zarara yol açanlara karşı açılmıştır ve siviller bu kapsamda olmadıkları için de savaştan etkilenmemelidirler (McMahan, 2006:50). Devletin adil savaş başlatmasına yol açan saldırı ya da savaş, sivillere yöneltilmiş olsa da, devlet karşı saldırı ya da savaşta aynı yolu izlememeli ve mümkün olduğu kadar sivil halkı bu savaşın dışında tutmalıdır. Sivil bağışıklığı ya da ayrımcılık sadece bireyleri değil tesis ve binaları da kapsamaktadır (Fotion, 2006:57). Ancak silah teknolojinde yaşanan gelişmeler ve savaşın anlamının, kapsamının giderek değişmesi, modern dönemde patlak veren savaşlarda sivil ve sivil olmayan ayrımını zorlaştırmaktadır (Kamm, 2004:691).

3.3. Jus Post Bellum

Adil savaş konusundaki literatürün genellikle ihmal ettiği, daha çok XX. yüzyıldaki çalışmalarla birlikte benimsenmeye başlayan (Patterson, 2007:35) *Jus post bellum*, adil bir savaşın olması için sadece savaş öncesi ve savaşta ölçütlerin yeterli olmadığını aynı zamanda savaştan sonraki durumun da önemli bir kriter olduğunu içerir (Stahn, 2006:921). Savaş sonu düzenlemeleri, savaş mahkemeleri ve komisyonları, ateşkes, barış antlaşmaları ya da savaş sonrası adaletin sağlanmasıyla ilgili birçok çalışma yapılmasına rağmen, *jus post bellum* adil savaş geleneğinin en az geliştirilmiş bölümüdür. Bu ilke savaştan sonra insan haklarının temel ilkelerine uyulması, barışın bir an önce tesis edilmesi, tehdit ya da düşman etkisiz hale getirildikten sonra sivillerin

savaş öncesi yaşama dönmelerinin sağlanması gibi konuları kapsar (Falk, 2001:10). Ayrıca savaştan sonra savaş suçlularına verilecek cezayla suç arasında bir orantının olması gerekmektedir. Kısaca *jus post bellum*, savaştan sonra adil bir barışın ve adaletin nasıl sağlanacağını ve savaşa maruz kalan devletin yeniden yapılandırılması için neler yapılması gerektiğini içermektedir (Williams ve Caldwell, 2006:315).

Adil nedenle başlatılan savaşın sonunda savaşan taraf, bu adil nedenini ne ölçüde gerçekleştirmiştir ve savaşa giden taraf, tehdidi sadece kendisi için değil tüm uluslararası toplum için ortadan kaldırmak konusunda ne yapmıştır? Bu iki soru *jus post bellum* ilkesine göre savaşın adil olup olmadığını tespit etmek adına hayati önem taşır (Orend, 2002:50). Özetlemek gerekirse savaşı sonlandırmak ve savaş açılan bölgeden çıkmak için adil nedenlerin olması, savaşı sona erdirmek konusunda savaşı sürdüren tarafın sahif bir niyete sahip olması, savaş sonrası düzenlemelerinin meşru bir otorite tarafından idaresi ve konuya ilişkin gelişmelerin ilgili kamuoylarına duyurulması, savaşanla savaşmayanın yargılanırken ve cezalandırılırken birbirinden mutlaka ayrılması ve barış şartlarında da ölçülü davranılması gerekir (Orend, 2000:120-129).

4. Irak Savaşı Adil Bir Savaş Mı?

4.1. Savaşa Giden Yol: 11 Eylül ve Bush Doktrini

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, uluslararası sistem önemli değişimler tecrübe etmeye başlamış ve iki kutuplu sistem 1992'de George Bush tarafından ilan edilen yeni dünya düzeniyle bir anlamda tek kutuplu bir hale bürünmüştür. "Bizler lideriz ve yeni dünya düzeninde öncü olmak zorundayız" (Kegley ve Wittkopf, 1993:430) ve "daha önce silahlı iki kampa bölünmüş olan dünyada artık tek ve üstün bir süper güç var: ABD. Dünya bunu hiçbir korku duymadan kabul ediyor. Çünkü gücümüze ve doğru olan neyse onu yapacağımıza inanıyorlar" (Bostanoğlu, 1999:305). Başkan Bush'un Mart ve Haziran 1992 yılında kongrede yaptığı konuşmalardan alınan bu sözler 'Yeni Dünya Düzeni' retoriğinin çatısını oluşturmuştur. Ancak SSCB'nin çökmesi sistemde boşluk yaratmış ve bu boşluktan uluslararası sistemin istikrarı açısından tehdit oluşturan pek çok unsur yükselmeye başlamıştır. Bu unsurlardan biri olan terörizmin yükselişi 11 Eylül trajedisine yol açmıştır.

11 Eylül saldırıları pek çok çevre için yeni bir savaş çağının küresel sembolüne dönüşmüştür. Pearl Harbour'daki saldırılardan daha

fazla insan bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir. ABD, 11 Eylül olaylarından sonra iç politikasında köklü reformlara gidip özgürlükleri kısıtlarken dış politikasını da yeniden şekillendirmeye başlamıştır. 11 Eylül'ün hemen ardından 20 Eylül'de ABD yönetimi Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'ni "Bush Doktrini" adıyla uygulamaya koymuştur. Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi, ABD'nin küresel ölçekte terörizmle savaşağını ve fakat bu savaşta tek bir devletin, rejimin ya da ideolojinin hedef seçilmediğini vurgulamıştır. Bu belge gizli ve kestirilemez tehditlere karşı ABD'nin bu tehditleri önlemek adına önleyici saldırı hakkının olduğunu ve tehditlerin kaynağında yok edileceğini ilan etmiştir. Teröristlerle, terörizme destek veren ülkeler arasında ayırım yapılmayacağını ve Amerikan ulusunun güvenliği için harekete geçmek için teröristlerin ABD'yi vurmasını beklemeyeceğini vurgulamıştır (Snauwaert, 2004:123-124).

"Biz adil barış için savaşağız ve ülkemizi teröristlerden koruyacağız" (whitehouse.gov/nsc/nss1) cümleleriyle başlayan Ulusal Güvenlik Stratejisi ABD'nin 2001 yılından sonraki dış politikasını belirleyen temel metin konumundadır. Bu güvenlik stratejisinin dört ana hedefi vardır (Yıldız, 2004:15-16): Nükleer silah kullanma ve 'rejim değıştirme' dâhil olmak üzere ABD askeri gücünün 'pre-emptive' (gerektiğinde 'preventive') saldırı kapsamında kullanılması (Jervis, 2005:351), herhangi bir antlaşma veya örgütün Washington'un kararlarını sınırlandırmasının reddi, herhangi bir stratejik rakibin ortaya çıkışını engelleme, ABD'nin küresel çıkarları bağlamında, askeri ve ekonomik siyaset bağıntısının açık bir biçimde ortaya konulması. Bu belge, uluslararası ilişkiler literatürüne ve hukukçukların gündemine "önleyici saldırı" (*pre-emptive attack*) olgusunu sokmuştur. Bu olgu kısaca, ABD'nin gerektiği durumda kendi ulusal güvenliğini korumak adına, meşru müdafaa için önleyici savaşa başvurabileceğini ifade etmektedir (Jervis, 2003:365). Bu yönleriyle Bush Doktrini, ilan edildiği günden bugüne değıin üzerinde en çok tartışılan belgelerden biri konumundadır. Bu doktrin çerçevesinde ABD, önce Afganistan'a 11 Eylül olaylarının sorumlularını bulmak adına *Enduring Freedom* adlı bir operasyon gerçekleştirmiştir (McInnes, 2003:165). Bu operasyon "teröre karşı verilen bir savaş" sloganıyla (Goh, 2003:78) uluslararası toplumun ve uluslararası örgütlerin desteğini büyük oranda kazanmıştır. ABD, Afganistan müdahalesi için haklı nedenlere sahip olduğu için bu savaş

birçok çevre tarafından adil savaş olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeyi yapan çevrelere göre, 11 Eylül saldırılarının sorumlusu olarak görülen terör örgütü El-Kaide sivilleri hedef almış ama ABD, *enduring freedom* adlı operasyonda mümkün olduğunca sivilleri savaşın dışında tutmaya özen göstermiş ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden Taliban rejimini değiştirmeye çalışmıştır (Crawford, 2003:13).

11 Eylül saldırılarından sonra Bush Doktrini ile başlayan tartışmalar, Afganistan'ın işgaliyle başka bir boyuta taşınmıştır. Afganistan savaşı, Bush Doktrini'nin ilk uygulama sahasıydı ve ABD ilk etapta büyük bir uluslararası desteği arkasına alarak askeri anlamda başarılı olmuştur. Uluslararası ilişkiler akademisyası ve hukukçular Afganistan savaşının adil bir savaş olduğu konusunda büyük oranda hem fikirdiler. Ancak ABD, küresel terörle mücadeleyi temel hedef olarak benimsediği Bush Doktrini'ne dayanarak, Afganistan'dan sonra zaten daha önceden haydut devlet (*rogue state*) olarak nitelendirdiği Irak'a da savaş açmıştır. Bugün bu savaşın üzerinden yaklaşık 12 yıl geçse de hala savaşın nedenleri ve gerekçesi tartışılmaya devam etmektedir.

4.2. Irak Savaşı: Bir Savaştan Daha Fazlası

2 Ağustos 1990'da Saddam Hüseyin, Kuveyt'i işgal ettiği zaman bölgesel ve küresel anlamda hiç beklemediği bir tepkiyle karşılaşmıştır. Soğuk Savaş boyunca ideolojik kutuplaşmadan ötürü çok etkin olamayan BM, 1990 sonrası dönemde kolektif güvenlik sisteminin işleyeceği konusunda umut veren bir görüntü çizip, Irak'a karşı barışı zorlama operasyonu gerçekleştirmiştir. ABD öncülüğündeki bu operasyonla Irak, Kuveyt'ten çıkarılmış ve Irak'ın silahsızlandırılması konusunda önemli kararlar alınmıştır. Ancak 11 Eylül saldırılarından sonra küresel terörizme karşı savaş açan ve Bush Doktrini ile bunu tüm dünyaya deklere eden ABD, Irak'ın uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini savunmaya başlamıştır. ABD, o dönemde 'şer ekseni' ve 'haydut devletler' söylemiyle İran, Kuzey Kore ve Irak'ın kitle imha silahları edinmek konusunda önemli aşamalar kaydettiğini sürekli olarak dile getirmiştir. 11 Eylül'ü bir kırılma noktası olarak gören birçok kişi ABD dış politikasının formasyonunun radikal bir biçimde değişmiş ve Bush Doktrini ile bu durum teyit edilmiştir.

Konuyu birçok kez BM gündemine taşıyan ve Afganistan savaşında gördüğü desteği tekrar elde etmek isteyen Washington yönetimi, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu, uluslararası

terörizmi desteklediği, 687 sayılı Güvenlik Konseyi kararını (ateşkes kararı) defalarca ihlal ettiği ve Saddam Hüseyin rejiminin insanlık dışı felaketlere imza attığı gerekçesiyle yaptırımlara maruz bırakılması gerektiği tezlerini savunmuştur. Güvenlik Konseyi üyeleri Irak'ın özellikle silahsızlandırılması konusunda ABD ile aynı kaygıyı taşıdıklarını ve BM ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı denetçilerinin bu konudaki çalışmalara hız vermesini istemiştir. Çalışmalar sonucunda ortaya çıkan raporlar ve Irak'ın silah denetçileriyle girdiği işbirliği konusunda yeterince ikna olmayan ABD, yaptırımların dozunun artırılması gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Güvenlik Konseyi'ndeki Çin, Fransa ve Rusya vetosuna, uluslararası toplumun karşı çıkmasına rağmen ABD ve İngiltere önderliğindeki koalisyon güçleri 48 saatlik süre içerisinde Saddam Hüseyin ve oğullarının ülkeyi terk etmesini istemişler ve talepleri karşılanmayınca da 20 Mart 2003 tarihinde savaşı başlatmışlardır.

20 Mart 2003'te ABD ve İngiltere Güvenlik Konseyi'ne gönderdikleri mektupta Irak'a karşı neden kuvvete başvurduklarına dair hukuksal gerekçelerini açıkladılar. İngiltere, Irak'ın silahsızlandırılmasını gerektiren Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamak hakkını ileri sürmüştür. ABD'nin gönderdiği mektup da ise 1991'deki ateşkesin temelini ortadan kalktığı ve 678 sayılı kararla verilen yetkilendirmeye dayanıldığı açıklanmaktadır. Ayrıca ABD, kendisinin ve uluslararası toplumun meşru savunma hakkı çerçevesinde harekete geçtiğini ileri sürmektedir (Keskin, 2005:214).

1990'daki Körfez Savaşı'ndan beri ambargolar altında varlığını sürdüren Irak'ın bu savaşta çok fazla direnmesi beklenemezdi. Nitekim 30'a yakın devletin desteklediği koalisyon, çok kısa bir sürede büyük bir direnişle karşılaşmadan Irak'ı işgal etmiştir (Al-Marashi, 2003:90). Türkiye'nin savaştan önce ABD güçlerine destek vermemesi ve tezkereyi meclisten geçirmemesi üzerine ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri güneyinden girdikleri Irak'ta hızla ilerleyerek 9 Nisan'da başkent Bağdat'a girmiş ve kısa süre sonrada ülkedeki Baas rejimini devirmiştir. 1 Mayıs'ta ise ABD Başkanı Bush, asıl savaşın bittiğini tüm dünya kamuoyuna duyurmuştur. Irak'ta savaştan sonra başlayan direnişin sorumlusu ve yönlendiricisi olarak görülen devrik lider Saddam Hüseyin 14 Aralık'ta yakalanmış ve idam edilmiştir. İşgalden yaklaşık bir yıl sonra

8 Mart 2004 tarihinde ise 30 Haziran'da yönetimin Iraklılara devri planı çerçevesinde Geçici Irak Anayasası imzalanmıştır.

Her ne kadar Beyaz Saray, savaşın başladığı 20 Marttan 1,5 ay sonra savaşın bittiğini ilan etse de aslında Irak'ta ABD'nin işgal ettiği 2003'den beri devam eden ve birbiriyle iç içe geçmiş 4 savaş vardı; ilk savaş ABD'nin 20 Mart tarihinde başlattığı savaşı. İkincisi bu işgale karşılık olarak Baasçıların başlattığı direniş savaşı, üçüncü olarak Irak'ta Zerkawi'nin önderlik ettiği El-Kaide'nin yürüttüğü savaş ve son olarak da Sünnilerle Şiiiler arasında patlak veren iç savaş. Kısacası Irak'ta savaş 2003'ten beri hiç kesilmeden devam etmiştir (Weigel, 2007:15-18). Bu durum savaşın birçok platformda tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Irak'ta savaş sona erdikten çok uzun bir süre sonra barışın ve istikrarın bir türlü tesis edilememiş olması bu savaşın anlamının, nedenlerinin, meşruiyetinin ve adilliğinin sorgulanmasını da kaçınılmaz kılmıştır.

5. Irak Savaşı'nı Adil Savaş İlkeleri Üzerinden Okumak

5.1. Adil Neden/Just Cause

ABD, 11 Eylül saldırılarından itibaren dış politika söylemini sertleştirerek çok taraflılıktan tek taraflılığa doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Bush Doktrini bu dönüşümün en çarpıcı örneğini teşkil eder. ABD'nin kendini savunmak adına gerektiği zaman tek başına harekete geçebileceğini içeren doktrin çerçevesinde, Irak'ın uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği dile getirilmiştir. 20 Mart 2003'te operasyon başlamadan önce ABD, uluslararası topluma dört gerekçe göstererek, Irak'a karşı kuvvet kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bu gerekçeler aynı zamanda savaşın adil bir savaş olduğunu ileri sürenlerin adil neden gerekçelerini de oluşturmuştur (Deller ve Burroughs, 2003:8).

İlk olarak, ABD ve koalisyon güçleri Irak'ın 687 sayılı Güvenlik Konseyi kararını ihlal ettiğini öne sürdüler. 3 Nisan 1991'deki 687 kararla BM, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmeden ve operasyon yapılmadan önceki duruma döndürülmesini ve kitle imha silahları konusunda Irak'a yaptırımlar uygulanmasını kararlaştırmıştır (Taft ve Buchwald, 2003:559). ABD, Irak'ın 687 sayılı karara ve 660, 678, 687 sayılı kararlara atıfta bulunan ve silahsızlanma konusunda BM yaptırımlarını ihlal ettiğini içeren 1441 sayılı karara uymadığını ileri sürmüştür (Enemark ve Michaelsen, 2005:552).

ABD'nin Irak'a düzenlediği operasyonun ikinci gerekçesi ise Saddam Hüseyin rejiminin başta El-Kaide olmak üzere uluslararası

terörizmle olan bağlantılarıydı. ABD'ye göre Irak terörist grupların kullandığı bir üs konumundaydı ve Saddam rejimi terörist faaliyetlerin sponsorluğunu üstlenmektedir. Geleneksel adil savaş doktrinine göre devletin vatandaşlarını korumak ve kendini savunmak adına kuvvet kullanması meşru görülmüştür. Bu nedenle açılan savaşın adil bir nedene dayandığı benimsenmiştir. Bush yönetiminin de 11 Eylül'den sonraki söylemi birçok açıdan adil savaş söylemiyle paralellik arz eder. Washington, terörizmin anlamının değiştiğini ve ABD'nin kendini korumak adına, meşru müdafaa için önleyici savaşa gidebileceğini hatta bunu tek başına bile yapabileceğini vurgulayarak savaşın adil bir nedene dayandığını iddia etmiştir (Buchanan, 2006:8). Ancak ne uluslararası hukukun genel prensipleri ne de adil savaş doktrini acil bir tehdit olmadığı müddetçe saldırıyı önceden engellemek adına kuvvet kullanımını haklı gerekçe olarak benimsememiştir.

ABD, Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu'nu (*Operation Iraqi Freedom*) meşrulaştırmak adına üçüncü bir gerekçe olarak da kitle imha silahlarını göstermiştir. ABD'li istihbarat kaynaklarına göre Irak, uzun süredir kitle imha silahı elde etmek konusunda ısrarlı çalışmalar yürütmekte ve bombaları patlatacak konuma gelmek üzeredir. Terörist gruplarla işbirliği içinde olan bir "haydut devletin" bu silahlara sahip olması uluslararası barış ve güvenlik için çok büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Ancak yanlış istihbarat başka bir şey, istihbaratı manipüle etmek başka bir şeydir (Gormley, 2004:9). Savaşın başlamasının ardından Washington'un, Amerikan kamuoyunu ve uluslararası toplumu Irak savaşına inandırmak konusunda birçok kez yanlış yönlendirdiği ortaya çıkmıştır (Decosse, 2006:380). Irak'ta o dönemin popüler deyişimiyle 'dumanı tüten' bir tek kitle imha silahına bile rastlanmamıştır. Irak'ın BM ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) denetçileriyle işbirliği içinde olmadığı konusundaki iddialar da Hans Blix'in savaştan önceki açıklamalarıyla boşa çıkarılmıştır. Tüm iddialar doğru olsaydı bile uluslararası hukuk çerçevesinden Irak'a müdahale için geçerli nedeni oluşturmazdı. Tüm yollar tükendikten sonra kuvvet kullanımı kaçınılmaz olsaydı, bu konuda tek yetkili organ BM Güvenlik Konseyi olacaktı. Bu anlamda bu gerekçenin de adil bir neden olduğu söylenemez (Butler, 2003:235).

ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin operasyon kararı alırken gösterdikleri dördüncü ve son gerekçeyse Saddam Hüseyin

yönetiminin Irak'ta birçok gruba karşı izlediği politikaları. İnsan hakları konusunda oldukça acımasız politikalar izleyen ve birçok insani felakete imza atan Baas rejiminin bu felaketlerine bir son vermek evrensel değerler açısından kaçınılmazdı. Müdahaleyi insani müdahale kapsamına sokup meşrulaştırmak isteyen Beyaz Saray, Kosova müdahalesini bir örnek olarak gündeme yeniden getirmiştir. Ancak Irak müdahalesi 1999'daki Kosova örneğiyle karşılaştırıldığında arada birçok farkın olduğu görülecektir. Öncelikle, Kosova müdahalesi acil ve büyük bir insani felaketi önlemek adına yapılmıştır. Müdahalenin amacı rejimi değiştirmek değildir. Operasyon birçok ülke tarafından desteklenmiş ve her ne kadar BM Antlaşması'na göre yasal bir kuvvet kullanma olmasa da BM tüm görevleri NATO'nun müdahalesinden sonra üstlenmiştir. Hatta BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Kosova'daki durumun uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini açıkça beyan etmiştir (Quinlan, 2004:10).

Irak Savaşı'nı meşrulaştırmak isteyen Walzer'e göreyse önleyici savaş, adil savaş doktrinine göre, haklılaştırılmaz ama kendi vatandaşlarına zulüm eden rejimlere karşı önleyici güç kullanmak adil savaşa uyabilirdi (Walzer, 2006:107). Ancak Irak'a müdahale nedenlerinden biri olarak gösterilen Saddam'ın kendi halkına kötü davranması gerekçesi ne kadar doğru olursa olsun bu durum dışardan müdahaleyi haklı kılamaz ve bu gerekçeyle açılan savaş da adil bir savaş olamaz. İnsan hakları açısından oldukça kötü bir karnesi olan Baas rejimi 1986 yılında Kürtlere, 1991 yılında ise Şiilere karşı büyük insan hakları ihlalleri yapmıştır. Ancak operasyon fikrinin tartışıldığı 2003 yılında, 1986 ve 1991 yıllarındakine benzer felaketlerin olmadığı çok açıktır (Enemark ve Michaelsen, 2005:552).

Sonuç olarak, ABD'ye göre Irak Savaşı'nın üç haklı çerçevesi vardı. İlk olarak bu savaş yasal açıdan adil nedenlere dayanmaktaydı. Çünkü Irak, Körfez Krizi'nden beri BM yaptırımlarını ve 687 sayılı Güvenlik Konseyi kararını defalarca ihlal etmiştir. İkincisi insani çerçevedir. Irak vatandaşları uzun süredir Saddam rejimi altında insan hakları bakımından büyük sıkıntılarla yüz yüzedir ve bu savaş Irak'ta yaşanan insani felaketleri durduracaktır (Flint ve Falah, 2004:1395). Üçüncü ve en çok tartışılan çerçeve ise önleyici savaş çerçevesidir; ABD'ye göre haydut devletlerin durdurulması, özgürlük ve demokratik değerlerin korunması ve kitle imha silahlarının kullanılmasını önlemek

amacıyla bu savaş zorunludur (Luban, 2004:207). Ancak buraya kadar sıralanan hiçbir gerekçe ve hiçbir çerçeve bu savaşın adil nedene dayandığını göstermemektedir ve bu anlamda savaş ilk kritere göre adil bir savaş değildir.

5.2. Yetkili-Meşru Otorite/Competent Authority

Her ülkeden her ülkeye farklı politik formasyon ve karar alma yapılanmalarında, savaş ilanına karar verecek birimler de farklılık arz eder. İç siyasal mekanizma açısından ABD anayasasının birinci maddesine göre ABD’de Kongre, savaş ilanı konusunda tek yetkilidir. Bazı durumlarda ise başkanın savaş ilanı yetkisi, Kongre’nin onayından geçmek üzere kabul edilmiştir. ABD için Irak savaşı, Başkan Bush savaş ilanına karar verdiği için ve Kongre’den gerekli onayı aldığı için adil savaş kriterleri açısından meşru otorite kriterine uygundur. Meşru otorite açısından ikinci kriter olan iktidardakilerin savaş açmaya yetkili olup olmadıkları bakımından ise bazı sıkıntılar su yüzüne çıkmıştır (Wester, 2005:28-32). Başkan Bush, savaş ilanı ile koalisyona güçlerinin ortak arzusunu gerçekleştirdiklerini ileri sürmüştür. Ancak bu konu tartışmalıdır. Adil bir savaşın olabilmesi için uluslararası toplumun bu konuda oydaşma içinde olması gerekir. BM’nin yetkili organlarından bu yönde bir kararın çıkması ya da diğer bölgesel ve/ya uluslararası ittifakların, özel koalisyonların bu savaşı desteklemesi gerekir. Ya da BM Antlaşması’nda belirtilen hususlara uygun olarak tek taraflı bir eylemin olması gerekir. Ancak Irak savaşı sayılan bu durumlardan hiçbirine girmemektedir (Wester, 2005:29).

BM Antlaşması’na göre (her ne kadar savaşı ABD açmış olsa da ve Amerikan iç politika yapımı bağlamında yetkili otorite Başkan ve Kongre olsa da ve karar buradan çıkmış olsa da) kuvvet kullanımı konusunda tek yetkili organ BM Güvenlik Konseyi’dir (Lango, 2005:252). Oysaki Irak savaşına karar veren meşru otorite, koalisyona güçlerinin gevşek koalisyonuna dayanmaktadır. Savaşa gitme gerekçesi gerçekten BM yaptırımlarının Irak tarafından yerine getirilmemesi ise savaşın adil bir savaş olabilmesi için, bu durumda BM tek resmi/yetkili otoritedir. Eğer savaş insani kaygılarla ve Saddam Hüseyin rejiminin insan hakları ihlallerini sona erdirmek amacıyla yapıldıysa da BM gibi uluslararası organizasyonlar meşru otorite olmalıydı. Koalisyon güçlerinin arzusunu meşru otorite olarak göstermek, belirsiz etik kriterlere savaşı bağlamak demektir.

Yine adil bir savaş için savaş ilanının ulusal ve uluslararası kamuoyunda açıkça dile getirilmesi gerekir. Bu kriter açısından Irak savaşı değerlendirildiğinde Bush'un 19 Mart 2003'te 48 saat içinde Saddam Hüseyin ve çocuklarının Irak'tan çıkmaları ve ülkeyi silahsızlandırmaları konusundaki deklarasyonu ikinci kriterin karşılandığını gösterir. Ancak ilk kriterin geçersiz olduğu bir durumda, ikinci kriterin geçerli olmasının hiçbir anlamı yoktur. Meşru müdafaa hali dışında kuvvet kullanımı konusunda tek yetkili organ olan Güvenlik Konseyi, koalisyon güçlerine Irak savaşı konusunda yetki vermemiş olsa da, koalisyon güçleri bu savaşın adil bir savaş olduğunu birçok platformda dile getirmişlerdir. Fakat bu durum adil savaş doktrininin temel ilkeleriyle örtüşmemektedir (Rychlak, 2004:29).

5.3. Gerçek Niyet/Right Intention

Gerçek niyet kriteri adil savaşın en önemli sütunlarından biridir ve adil neden kriteriyle ilişkilendirilebilir. Savaş esnasında gerçek niyet, gereksiz yıkıcı eylemlerden veya uygunsuz koşulları empoze etmekten kaçınmak, barışın ve uzlaşmanın sağlanması olmalıdır. Adil savaş doktrini devletlerin eylemlerinin iyi niyetler tarafından yönlendirilmesini, açıklanmamış niyetlerin bu eylemlerde önemli rol oynamaması gerektiğini özellikle vurgular. Bu kriter açısından Irak savaşı birçok noktada sorunludur. Geleneksel adil savaş doktrini savaşa gitmek için meşru müdafaa ya da acil ve önlenemez büyük bir tehdit gibi somut bir meşruiyet standardının sağlanması gerektiğine inanır. Irak savaşında ise Saddam Hüseyin rejimini devirmek için açılan savaşta önleyici kuvvet kullanımı söylemi kullanılmıştır. Walzer gibi adil savaş doktrinerleri Irak'ın silahsızlandırılmasının adil bir niyet olduğunu çünkü Irak'ın silahsızlanma konusunda BM yaptırımlarına uymadığını ileri sürmüştür. Irak savaşı için ileri sürülen bir diğer gerçek niyetse insani felaketlerin önüne geçmek ve masumları korumaktır. Fakat Irak'taki insani felaketler Kosova'ya göre daha alt düzeydeydi ve operasyon kararı böyle olduğu halde bile BM'den çıkarılamamıştır (Holliday, 2003:115). Irak savaşında rejimin değiştirilmesi temel hedef olarak belirlenmiştir. Oysaki rejim değişiklikleri adil bir savaşta ancak yan etkiler olarak kabul edilir (Wester, 2005:30). Rejimi değiştirmek adına açılan bir savaş adil savaşın gerçek niyet kriterine uygun olamaz.

5.4. Oransallık/Proportionality

Oransallık, savaşın maliyetini ve savaş sonucunda ortaya çıkacak zararı sınırlandırmak amacını taşır. Irak örneğinde oransallık, tehdidin büyüklüğü ve geçerliliğiyle ilişkilendirilmelidir. Bush yönetimi, kitle imha silahlarından kaynaklanan çok büyük bir tehdidin olduğunu ileri sürerek eğer bu silahlar kullanılırsa milyonlarca insanın öleceğini ve Batı toplumuna ait değerlerin çok büyük zarar göreceğini dile getirmiştir (Rodin, 2004:63). Masum insanları korumak adına yapılan bir savaşta oransallık çok önemli bir kriterdir. Bu kritere göre ölümcül kuvvet kullanımına mümkün olduğu kadar az başvurulmalıdır. Savaşın adil olmadığını ileri süren kesimler Irak'ın ABD'ye ya da başka bir ulusa saldırmadığını, onları tehdit etmediğini, bu anlamda da oransallık ilkesinin geçersiz olduğunu iddia ettiler. Eğer tehdit gerçek olsaydı Irak rejimini silahsızlandırmak oransallık ilkesine girebilirdi (Nichols, 2003:26). Rejimi değiştirmek bu ölçütün aşırılığının en büyük kanıtıdır.

5.5. Son Çare/Last Resort

Bir savaşta savaşın son çare olup olmadığını tespit etmek gerçekten zordur. Savaşın dışında bir şeyler yapılabileceği ihtimali sürekli olarak göz önünde bulundurulur. Bununla birlikte savaş başlamadan önce tüm seçeneklerin gözden geçirilip geçirilmediği detaylı olarak sorgulanmalıdır. Irak savaşı örneğinde Bush yönetimi, tüm seçeneklerden sonra savaşa başvurduğunu iddia etse de, bu durum gerçeğe örtüşmez. Örneğin BM denetçilerine operasyondan önce daha fazla süre verilebilirdi. Bush yönetimiye kitle imha silahlarının kullanımının çok muhtemel olduğunu ve bu anlamda geç kalınmaması gerektiğini sürekli olarak vurgulamıştır (Enemark ve Michaelsen, 2005:553). Irak'ın 1991'de imzalanan ateşkes anlaşmasına riayet etmediğini ve uçuşa yasak bölgede BM'ye ait uçaklara sürekli olarak ateş açtığını ve BM denetçileriyle uyum içinde çalışmadığını iddia eden Washington'a göre daha fazla denetleme yapmak ve başka yaptırımlara başvurmak anlamsızdır. Koalisyon güçleri politik ve diplomatik seçeneklerin tükendiğini, savaşın son çare olduğunu ileri sürerek 20 Mart 2003'te Irak'a operasyon düzenlediler (Mednicoff, 2006:392).

5.6. Başarı Olasılığı/Probability of Success

Her ne kadar savaşta, başarı olasılığını kestirebilmek çok güç olsa da devletlerin savaşa girmeden önce başarı olasılığını göz önünde bulundurmaları gerekir. Devletin savaşa girme gerekçesi ne kadar adil olursa olsun, devlet gerçek niyetini ne kadar belli ederse etsin, eğer girişilecek savaşta devletin başarı olasılığı çok düşükse o savaşın adil bir savaş olabilmesi mümkün değildir. ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin, Irak karşısında askeri üstünlük sağlayacakları konusunda savaştan önce çok az şüphe vardı. Ancak ABD yönetiminin güçlü istihbarat kaynaklarına dayandırarak açıkladığı üzere eğer Irak'ta gerçekten kitle imha silahları varsa kuvvet kullanımına cevaben Irak bu silahları kullanabilirdi. Ayrıca "askeri operasyondaki yüksek başarı olasılığı savaş sonrası içinde geçerli mi" sorusunun savaştan önce net olarak cevaplandırılması gerekiyordu. "Irak'ın geleceğini şekillendirmek, istikrarlı bir hükümet kurmak konusunda koalisyon, yeterli güç ve inanca sahip mi" sorusuna da koalisyon güçleri operasyondan önce cevap vermeliydiler. Başarı olasılığı açısından adil savaş kriterine uyan bu savaşın, savaş sonrası kriterler açısından -özellikle 2003 - 2010 yılları arasındaki Irak'ın durumuna bakarak- adil savaş kriterlerini karşılayabildiğini söyleyebilmek çok zor. 1483 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla ABD, Irak'ı yeniden yapılandırmakla sorumlu işgalci güç olmuştur (Yoo, 2003:563).

Sonuç olarak ABD öncülüğünde otuza yakın devletin oluşturduğu koalisyon güçlerinin 20 Mart 2003 tarihinde başlattıkları Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu, geleneksel adil savaş doktrininin *jus ad bellum* kriterlerine göre adil bir savaş olarak değerlendirilemez. Aynı şeyleri *jus in bello* ve *jus post bellum* ilkeleri açısından da söyleyebiliriz (Kinsella, 2006:270). Zira *jus ad bellum* ve *jus in bello* koşullarını karşılamayan hiçbir savaş adil olarak tanımlanamaz (Brien, 1987:648). ABD'nin 11 Eylül saldırılarını gerekçe göstererek başlattığı ve meşru müdafaa hakkının bir sonucu olarak gördüğü operasyon, uluslararası hukuka da uygun değildir. Meşru müdafaa hakkından bahsedilebilmek için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir ki bu şartlar adil savaş doktrinleri tarafından da benimsenmiştir. Öncelikle tehdidin gerçekten ciddi boyutlarda olması gerekir, tehdidin yakın ve acil olması, tehdidin gerçekleşme ve saldırıya dönüşme olasılığının yüksek olması ve müdahale edilmediği takdirde geç kalma maliyetinin yüksek olması

gerekir. Bu şartların hiçbirinin gerçekleşmediğini savaşın üzerinden geçen 12 yıldan sonra söylemek, çok da haksız bir değerlendirme olmasa gerektir. Savaş, ne adil savaşın ilkelerine ne de uluslararası hukukun prensiplerine dayandırılarak meşru kılınamaz. Bu savaş, Bush Doktrini'nde de ifade edildiği üzere asimetrik tehdit ve terörizme karşı açılmış önleyici bir savaştır (McCready, 2006:461). Bazı kesimler ABD, 11 Eylül olmasa asla önleyici savaş doktrini benimsemezdi (Holbrooke, 2002:921) diyerek Amerika'nın dış politikasının bu reflekslerini normal olarak görürken, bazı kesimler ise bu anlayışı "uluslararası hukukun Amerikanlaştırılması" projesinin bir parçası olarak görmektedir (Damrosch, 2006:2-19). Nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, gerekçesi ne olursa olsun devletlerin uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanması BM Antlaşması 2/4'te çok açık bir şekilde yasaklanmıştır ve BM sistemine dayanmayan bir savaş adil, meşru ve legal olamaz. Her ne kadar uluslararası hukuk,

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Adil savaş doktrini St. Augustinus'tan beri farklı kalemlerde farklı boyutlarıyla ele alınmış, bazı dönemlerde unutulmuş kimi zaman ise siyaset bilimcilerin, felsefecilerin ve hukukçuların çalışmalarında büyük bir yer işgal etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde de adil savaş tartışmaları daha çok insani müdahale, önleyici savaş, nükleer çağ söylemleri üzerinden yeniden açılmıştır (Griffiths, vd., 2008:183). Özellikle İsrail'in Filistin sorunu üzerinden Lübnan ve Filistin'e yönelik saldırıları (Slater, 2012:79) ve 11 Eylül sonrası ABD dış politikasının paradigmatik dönüşümü tartışmayı başka bir boyuta doğru sürüklemiştir. Afganistan ve Irak savaşları, adil savaş doktrininin felsefi içeriğinin hukuksal olarak da bir anlam taşıyıp taşımadığı konusundaki tartışmaları da alevlendirmiştir. Ancak bu çabaların bazı politik eylemleri meşrulaştırmak ve uluslararası hukuku bir devletin dış politika tercihlerine göre yeniden yazmak gibi kaygılar içerdiği çok açıktır. Her şeyden önce adil savaş doktrininin felsefi bir özü olduğunu unutmamalıyız. Bu doktrin, sınırlı amaçlar için yapılan savaşları etik ve moral açıdan sınırlandırılmaya yönelik bir girişim olarak okunmalıdır (Kossel, 1964:226). Hatta adil savaşın bir doktrin olmadığı aslında onun doktrinden çok bir gelenek olduğunu da vurgulamalıyız.

Adil savaş, özellikle savaşların sınırlandırılması ve savaş hukuku konusunda önemli bir birikimin oluşmasını sağlamış olsa da (Viotti ve

Kauppi, 1993:537) artık içinde bulunduğumuz dönemde saldırı savaşlarını meşrulaştırma çabalarının bir aracı olarak 6 gerekçe yüzünden anakronik. İlk olarak uluslararası hukuk, bugün adil savaş ilkelerinin sunduğu çerçevenin ötesinde oldukça kapsayıcı bir alan haline bürünmüştür (Tremblay, 2003:15). İkinci olarak adil savaş modern öncesi dönemde anlam kazanmış bir söylemdir, nükleer bir çağda birçok açıdan adil savaşın ilkelerinin geçerli olabileceğini söylemek çok zordur (Purtill, 1971:101. Johnson, 1987:137). Üçüncü olarak adil savaş ilkeleri özellikle Soğuk Savaş'tan sonra uluslararası sistemin “olağan” bir parçası haline alan iç savaşlar konusunda neredeyse hiçbir vurgu içermemektedir (Meisels, 2014:306). Dördüncü olarak, uluslararası terörizmin yarattığı etkilerle şekillenen yeni uluslararası güvenlik ortamında, geleneksel adil savaş ilkelerinin yeniden müzakere edilmesi gerekmektedir (Brunstetter, 2014:78). Beşinci olarak adil savaş öğretisi, gelişen askeri teknolojinin savaş ve çatışmaya getirdiği insansız hava araçlarıyla yürütülen savaş (*drone wars*) ya da siber savaş gibi yeniliklere yönelik bir çerçeve sunmak konusunda da yetersiz kalmaktadır (Allhoff, vd., 2013:2). Son olarak adil savaş ilkeleri, “bir savaşın adil olabilmesi için milyonlarca insanın hayatını ilgilendiren potansiyel bir tehdit varken, illa ki savaş/saldırı başlayana kadar beklemek mi gerekir?” sorusuna da yanıt verememektedir (Delahunty ve Yoo, 2012:43).

Adil savaş söylemine ve onun güncelliğine yönelik bu 6 teknik ya da pratik eleştirinin dışında adil savaş olgusuna yönelik de eleştirilerin artmaya başladığını not etmek gerekir. Örneğin adil savaş konusundaki tartışmaların merkezinde sadece devletin yer alması, devlet dışındaki aktörlere hiç referans verilmemesi, adil savaşın bir bakıma sadece konvansiyonel savaşlarla sınırlı bir öğreti olduğunu da göstermektedir (Gentry ve Ecker, 2014:1). Yine adil savaş kullanımı da kurgusal açıdan yanıltıcıdır çünkü herhangi bir çatışmada taraflardan birinin diğerine göre ahlaki bakımdan hatasız ya da kusursuz olduğunu çağrıştırmaktadır (Johnson, 1981:23). Ayrıca bir savaşın adil bir savaş olup olmadığına kimin karar vereceği de konunun sorunlu olan bir başka yönünü teşkil etmektedir. Hiçbir devletin nedeni, gerekçesi ve sonucu ne olursa olsun girdiği savaşı, bizzat kendisinin adil olmayan bir savaş olarak nitelendirmesi beklenemez (Myers, 1996:129). Örneğin Amoureux ve Steele (2014:68), liderlerin savaşa moral bir kılıf giydirme amaçlarını adil savaş söyleminin ikiyüzlülüğü olarak tanımlamaktadır. Adil savaş

doktrinine göre saldıran tarafla savunan taraf arasında moral/etik açıdan bir asimetri vardır. Özünü teolojik kaynaklardan alan “iyi” ile “kötü” arasındaki mücadelenin bir parçası olarak adil savaş, bu asimetrinin sonucunda ortaya çıkar ve bu anlamda “kötüye” karşı savaş meşru bir savaştır (McMahan, 2004:79).

Barack Obama, 2009 yılında Nobel Barış Ödülü’nü aldığı sırada yaptığı konuşmada adil savaşın ilkelerini sıralayarak bir tanım yapmış ve tarih boyunca adil savaşın nadiren yaşandığını belirtmiştir. Yine “adil savaş kavramının yeni boyutları ve adil barışın gerekleri konusunda yeniden düşünmek zorundayız” diyerek, savaşın hala bir seçenek olarak masada yer aldığına göndermede bulunmuştur (Obama, 2009). Yaklaşık beş asır önce Erasmus, bir anlamda Obama’ya cevap niteliğinde, “nedeni ne kadar adil olursa olsun hiçbir savaş adil değildir” diyerek (Fernandez, 1973:209), aslında adil savaş söyleminin de sorgulanması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Zira tarih boyunca herhangi bir adil savaş ne adaleti ne de güvenliği sağlayabilmiştir (Brunnée ve Toope, 2004:419).

Anakronik bir felsefenin 11 Eylül saldırılarından sonra yeniden tartışmaya açılması, pek çok açıdan uluslararası hukukun göz ardı edilmesine yol açmaktadır (Stromseth, 2003:628). Çünkü uluslararası hukuk, her ne kadar 1990 sonrası insani müdahalelerle kuvvet kullanmaya ilişkin çerçeve ve yorumlar genişlese de, hala sadece saldırgana karşı meşru müdafaa durumunda kuvvet kullanımına cevaz vermektedir (O’Driscoll, 2008:15). Bu anlamda hem savaşın anlamının değiştiği hem de uluslararası hukukun geliştiği bir dünyada adil savaşın koşullarının karşılanabilir olduğunu ve hatta bu doktrinin analize dâhil edilebilecek bir yönünün olduğunu söylemek çok da mümkün değildir (Langan, 1992:100).

ABD ve koalisyon güçleri Irak’ı Özgürleştirme Operasyonu’nu meşrulaştırmak adına birçok yol denemişlerdir. Savaşın insani müdahale formuna sokulmasından, uluslararası toplumu dezenformasyon yoluyla yanlış yönlendirmeye, savaşın aslında meşru müdafaa kapsamına girdiğine kadar birçok söylem ortaya atılmıştır. Geleneksel çağın bir ürünü olan adil savaş doktrininin de yeniden gündeme taşınmasını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ancak çalışma boyunca tartışılan veriler ışığında bu savaşın adil savaşın temel ilkeleriyle örtüşmediği de açıktır (Reicberg, 2007:33). Sonuç olarak adil, meşru, legal olmayan bu savaş sadece uluslararası sistemin yapısını, Orta Doğu’nun dengesini,

Amerikan dış politikasının formasyonunu değil aynı zamanda uluslararası hukuk algılamasını da değiştirmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- ____ “The National Security Strategy of the United States of America”, 2002, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss1>
- ____ United Nations, Security Council, Resolution 678, 2963rd (1990).
- ____ United Nations, Security Council, S/RES/1441 (2002)
- ____ United Nations, Security Council, S/RES/1483 (2003).
- ____ United Nations, Security Council, S/RES/687 (1991).
- AĞAOĞULLARI Mehmet A., vd., *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara, İmge, 1994.
- AĞAOĞULLARI Mehmet A., *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara, İmge, 2004.
- AKAL Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Ankara, Dost, 1997.
- ALBAYRAK Aydın, DEVECİ Cem, “Orta Çağ Sonunda Evrensel Hukuk Arayışı ve İnsan Hakları: Vitoria’nın Siyaset Kuramı”, *Doğu Batı: Ortaçağ Aydınlığı*, Cilt 8, No. 33, 2005.
- ALLHOFF Fritz, vd., “Introduction”, Fritz Allhoff, vd. (ed.), *Routledge Handbook of Ethics and War: Just War Theory in the 21st Century*, Oxon, Routledge, 2013.
- AI-MARASHI Ibrahim, “The Struggle for Iraq: Understanding the Defense Strategy of Saddam Hussein”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 7, No. 2, 2003.
- AMOUREUX Jack L., Brent J. Steele, “Competence and Just War”, *International Relations*, Cilt 28, No. 1, 2014.
- ARMAĞAN Servet, “İslam Harp Hukukunun Genel Prensipleri”, *Seha L. Meray’a Armağan Cilt I*, Ankara, SBF Yayınları, 1981.
- BARON Ilan Z., “Dying for the State: The Missing Just War Question?”, *Review of International Studies*, Cilt 36, No. 1, 2010.
- BAŞEREN Sertaç H., *Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanımının Sınırları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.
- BOND Brian, “The Just War in Historical Perspective”, *History Today*, Cilt 16, No. 2, 1966.
- BOSTANOĞLU Burcu, *Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge, 1999.

BRIEN William V., “Counterterror Deterrence/Defense and Just War Doctrine”, *Theological Studies*, Cilt 48, No. 3, 1987.

BRIEN William V., “Just War Doctrine in A Nuclear Context”, *Theological Studies*, Cilt 26, No. 2, 1965.

BRUNNÉE Jutta, TOOPE Stephen J., “Slouching Towards New ‘Just’ Wars: The Hegemon After September 11th”, *International Relations*, Cilt 18, No. 4, 2004.

BRUNSTETTER Daniel R., “Trends in Just War Thinking during the US Presidential Debates 2000–12: Genocide Prevention and the Renewed Salience of Last Resort”, *Review of International Studies*, Cilt 40, No 1, 2014.

BUCHANAN Allen, “Institutionalizing the Just War”, *Philosophy and Public Affairs*, Cilt 34, No. 1, 2006.

BULL Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London, Palgrave, 2002.

BUTLER Michael J., “U.S. Military Intervention in Crisis, 1945-1994: An Empirical Inquiry of Just War Theory”, *Journal of Conflict Resolution*, Cilt 47, No. 3, 2003.

CALHOUN Laurie, “The Metaethical Paradox of Just War Theory”, *Ethical Theory and Moral Practice*, Cilt 4, 2001.

CAPIZZI Joseph E., “On Behalf of the Neighbor: A Rejection of the Complementarity of Just-War Theory and Pacifism”, *Studies in Christian Ethics*, Cilt 14, No. 3, 2001.

CHARLES Daryl, “Presumption against War or Presumption against Injustice?: The Just War Tradition Reconsidered”, *Journal of Church and State*, Cilt 47, No. 2, 2005.

CHESTERMAN Simon, *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law*, New York, Oxford University Press, 2001.

CHILDRESS James, “Just-War Theories: The Bases, Interrelations, Priorities, and Functions of Their Criteria”, *Theological Studies*, Cilt 39, No. 3, 1978.

CLAUDE Inis L., “Just Wars: Doctrines and Institutions”, *Political Science Quarterly*, Cilt 95, No. 1, 1980.

COPLIN William D., “International Law and Assumptions About the State System”, James Rosenau, (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, New York, The Free Press, 1969.

CRAWFORD Neta C., “Just War Theory and the U.S. Counterterror War”, *Perspectives on Politics*, Cilt 1, No. 1, 2003.

ÇALIŞ Şaban, “Adil Savaş ve Meşruiyet Sorunu: Teori ve Pratik”, *Second Metu Conference on International Relations*, 23 Haziran 2003, Ankara, ODTÜ, 2003.

ÇELEBİ Aykut, “Inter Arma Silent Leges: Haklı Savaş ve Amerikan Entelektüellerinin Sonsuz Adaleti”, *Düşünen Siyaset*, No. 17, 2004.

DAMROSCH Lori Fisler, “The "American" and the "International" in the American Journal of International Law”, *The American Journal of International Law*, Cilt 100, No. 1, 2006.

DECOSSE David E., “Authority, Lies, and War: Democracy and the Development of Just War Theory”, *Theological Studies*, Cilt 67, No. 2, 2006.

DELAHUNTY Robert J., YOO John, “From Just War to False Peace”, *Chicago Journal of International Law*, Cilt 13, No. 1, 2012.

DELLER Nicole, BURROUGHS John, “Jus ad Bellum: Law Regulating Resort to Force”, *Human Rights*, Cilt 30, No. 1, 2003.

DOLAN Chris J., *In War We Trust: The Bush Doctrine and the Pursuit of Just War*, New York, Ashgate, 2005.

DOMAGALA Arkadiusz, “Humanitarian Intervention: The Utopia of Just War? The NATO Intervention in Kosovo and the Restraints of Humanitarian Intervention”, *SEI Working Paper*, No. 76, 2004.

DOUGHERTY James E., PFALTZGRAFF Robert L., *Contending Theories of International Relations*, New York, Harper Row Publishers, 1981.

DRAPER Gerald, “Grotius’ Place in the Development of Legal Ideas about War”, Hedley Bull, vd. (ed.), *Hugo Grotius and International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1990.

DRAPER Kai, *War and Individual Rights: The Foundations of Just War Theory*, New York, Oxford University Press, 2015.

EISENSTADT Michael, vd, “After the Iraq War”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 7, No. 2, 2003.

ELBE Joachim von, “The Evolution of the Concept of the Just War in International Law”, *The American Journal of International Law*, Cilt 33, No. 4, 1939.

ENEMARK Christian, Christopher Michaelson, “Just War Doctrine and the Invasion of Iraq”, *Australian Journal of Politics and History*, Cilt 51, No. 4, 2005.

EREKER Fulya A., “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, No. 3, 2004.

EVANS Graham, NEWNHAM Jeffrey, *The Penguin Dictionary of International Relations*, New York, Penguin Books, 1998.

FALK Richard, “Defining a Just War”, *The Nation*, Cilt 273, No. 13, 2001.

FERNANDEZ Jose A., “Erasmus on the Just War”, *Journal of the History of Ideas*, Cilt 34, No. 2, 1973.

FIXDAL Mona, Dan Smith, “Humanitarian Intervention and Just War”, *Mershon International Studies Review*, Cilt 42, No. 2, 1998.

FLINT Colin, Ghazi-Walid Falah, “How the United States Justified Its War on Terrorism: Prime Morality and the Construction of a Just War”, *Third World Quarterly*, Cilt 25, No. 8, 2004

FORDE Steven, “Hugo Grotius on Ethics and War”, *The American Political Science Review*, Cilt 92, No. 3, 1998.

FOTION Nick, “Two Theories of Just War”, *Philosophia*, Cilt 34, No. 3, 2006.

FRIEDRICHS Jörg, “The Meaning of New Medievalism”, *European Journal of International Relations*, Cilt 7, No 4, 2001.

GENTRY Caron E., Amy E. Ecker, “Introduction”, Caron E. Gentry, Amy E. Ecker (ed.), *The Future of Just War: New Critical Essays*, Athens, University of Georgia Press, 2014.

GOH Evelyn, “Hegemonic Constraints: The Implications of 11 September for American Power”, *Australian Journal of International Affairs*, Cilt 57, No. 1, 2003.

GORMLEY Dennis M., “The Limits of Intelligence: Iraq’s Lessons”, *Survival*, Cilt 46, No. 3, 2004.

GREGORY Eric, “What Do We Want from the Just War Tradition? New Challenges of Surveillance and the Security State”, *Studies in Christian Ethics*, Cilt 27, No. 1, 2014.

GRIFFITHS Martin, vd., *International Relations: The Key Concepts*, Oxon, Routledge, 2008.

GROTIUS Hugo, *On the Law of War and Peace*, çev, A. C. Campbell, Kitchener, Batoche Books, 2001.

HEINZE Eric A., STEELE, Brent J., "Introduction: Non-state Actors and the Just War Tradition", Eric A. Heinze, Brent J. Steele (ed.), *Ethics, Authority, and War: Non-state Actors and the Just War Tradition*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.

HOLBROOKE Richard, "Just and Unjust Wars: A Diplomat's Perspective", *Social Research*, Cilt 69, No. 4, 2002.

HOLLIDAY Ian, "Ethics of Intervention: Just War Theory and the Challenge of the 21st Century", *International Relations*, Cilt 17, No. 2, 2003.

HOLLIDAY Ian, "When is A Cause Just?", *Review of International Studies*, Cilt 28, No. 3, 2002.

HOLMES Arthur F., "Just War", *Intervarsity Working Papers*, No. 15, 2001.

JEFFERY Renée, *Hugo Grotius in International Thought*, New York, Macmillan, 2006.

JERVIS Robert, "Understanding the Bush Doctrine", *Political Science Quarterly*, Cilt 118, No. 3, 2003.

JERVIS Robert, "Why the Bush Doctrine Cannot Be Sustained", *Political Science Quarterly*, Cilt 120, No. 3, 2005.

JOHNSON James T., "Haklı Savaş", David Miller, vd., (ed.), *Blackwell Siyasal Düşünce Ansiklopedisi Cilt I*, çev. B. Peker, N. Kırac, Ankara, Ümit, 1994.

JOHNSON James T., "Historical Tradition and Moral Judgment: The Case of Just War Tradition", *The Journal of Religion*, Cilt 64, No. 3, 1984.

JOHNSON James T., "Just War in the Thought of Paul Ramsey", *The Journal of Religious Ethics*, Cilt 19, No. 2, 1991.

JOHNSON James T., "Recent Strategic Developments: A Critical Overview From A Just War Perspective", *Analyse und Kritik*, Cilt 9, No. 1, 1987.

JOHNSON James T., *Just War Tradition and the Restraint of War: A Moral and Historical Inquiry*, Princeton, Princeton University Press, 1981.

KAMM Frances M., "Failures of Just War Theory: Terror, Harm, and Justice", *Ethics*, Cilt 114, No. 4, 2004.

KEAGEN John, *İkibin Beşyüz Yıllık Savaş Tarihi*, çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul, Aykırı, 2001.

KEGLEY Charles W., WITTKOPF Eugene R., *World Politics: Trend and Transformation*, New York, St. Martin Press, 1993.

KESKİN Funda, *Birleşmiş Milletler ve Türkiye: Uluslararası Barış ve Güvenliğe İlişkin Sorunlar*, Ankara, Ekin, 2005.

KINSELLA David, "Principles Under Pressure: Just War Doctrine and American Antiterror Strategy After 9/11", Harvey Starr (ed.), *Approaches, Levels and Methods of Analysis in International Politics*, New York, Palgrave, 2006.

KNUTSEN Torbjörn L., *A History of International Relations Theory*, Manchester, Manchester University Press, 1992.

KOÇER Gökhan, "Savaş ve Barış: Temel Seçenekler", Zeynep Dağı, (ed.), *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devletten Küreselleşmeye*, İstanbul, Alfa, 2007.

KOLB Robert, "Origin of the Twin Terms Jus ad Bellum/Jus in Bello", *International Review of the Red Cross*, No. 20, 1998.

KOSSEL Clifford, "The Just War Theory", *Religious Education*, Cilt 59, No. 3, 1964.

LANGAN John P., "The Just-War Theory After the Gulf War", *Theological Studies*, Cilt 53, No. 1, 1992.

LANGO John W., "Preventive Wars, Just War Principles, and the United Nations", *The Journal of Ethics*, Cilt 9, No. 2, 2005.

LEFEVER Ernest W., "The Just War Doctrine", *Survival*, Cilt 4, No. 2, 1962.

LEVI Werner, "The Relative Irrelevance of Moral Norms in International Politics", James Rosenau, (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, New York, The Free Press, 1969.

LJPHART Arend, "The Structure of the Theoretical Revolution in International Relations", *International Studies Quarterly*, Cilt 18, No. 1, 1974.

LO Ping-Cheung, "Varieties of Statecraft and Warfare Ethics in Early China", Ping-Cheung Lo, Sumner B. Twiss (ed.), *Chinese Just War Ethics: Origin, Development, and Dissent*, Oxon, Routledge, 2015.

LUBAN David, "Preventive War", *Philosophy and Public Affairs*, Cilt 32, No. 3, 2004.

LUCAS George R., "The Role of the 'International Community' in Just War Tradition, Confronting the Challenges of

Humanitarian Intervention and Preemptive War”, *Journal of Military Ethics*, Cilt 2, No. 2, 2002.

LUKE Timothy W., “The Discipline of Security Studies and the Codes of Containment: Learning from Kuwait”, *Alternatives: Local, Global, Political*, Cilt 16, No 3, 1991.

MCCREADY, Douglas “Now More Than Ever: Terrorism, Asymmetric Warfare and the Just War Tradition”, *Political Theology*, Cilt 7, No. 4, 2006.

McINNES Colin, “A Different Kind of War? September 11 and the United States’ Afghan War”, *Review of International Studies*, Cilt 29, No. 2, 2003.

McMAHAN Jeff, “Just Cause for War”, *Ethics and International Affairs*, Cilt 19, No. 3, 2005.

McMAHAN Jeff, “Killing in War: A Reply to Walzer”, *Philosophia*, Cilt 34, No. 3, 2006.

McMAHAN Jeff, “On the Moral Equality of Combatants”, *The Journal of Political Philosophy*, Cilt 14, No. 4, 2006.

McMAHAN Jeff, “War as Self-Defense: Response to War and Self-Defense”, *Ethics and International Affairs*, Cilt 18, No. 1, 2004.

MEDNICOFF David M., “Humane Wars? International Law, Just War Theory and Contemporary Armed Humanitarian Intervention”, *Law, Culture and the Humanities*, Cilt 2, No. 2, 2006.

MILLER Lynn H., “The Contemporary Significance of the Doctrine of Just War”, *World Politics*, Cilt 16, No. 2, 1964.

MILLER Richard B., *Interpretations of Conflict: Ethics, Pacifism, and the Just-war Tradition*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.

MOLLER Bjorn, “Kosova and Just War Tradition”, *CPRI Working Papers*, Ağustos 2000.

MORKEVIČIUS Valerie, “Power and Order: The Shared Logics of Realism and Just War Theory”, *International Studies Quarterly*, Cilt 59, No 1, 2015.

MORROW John, *History of Political Thought: A Thematic Introduction*, London, Macmillan Press, 1998.

MYERS Robert J., “Notes on the Just War Theory: Whose Justice, Which Wars?”, *Ethics and International Affairs*, Cilt 10, No. 3, 1996.

NICHOLS Thomas M., “Just War, Not Prevention”, *Ethics and International Affairs*, Cilt 17, No. 1, 2003.

NUSSBAUM Arthur, “Just War: A Legal Concept?”, *Michigan Law Review*, Cilt 42, No. 3, 1943.

O’CONNOR Thomas D., “A Reappraisal of the Just-War Tradition”, *Ethics*, Cilt 84, No. 2, 1974.

O’DRISCOLL Cian, “Rewriting the Just War Tradition: Just War in Classical Greek Political Thought and Practice”, *International Studies Quarterly*, Cilt 59, No 1, 2015.

O’DRISCOLL Cian, “Thucydides and the Just War Tradition: Unlikely Bedfellows”, Christine Lee, Neville Morley (ed.), *A Handbook to the Reception of Thucydides*, London, John Wiley & Sons, 2014.

O’DRISCOLL Cian, *The Renegotiation of the Just War Tradition and the Right to War in the Twenty-First Century*, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

OBAMA Barack H., “The Acceptance of the Nobel Peace Prize Speech”, Oslo, 10 Aralık 2009, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-acceptance-nobel-peace-prize>

OREND Brian, “Jus Post Bellum”, *Journal of Social Philosophy*, Cilt 31, No. 1, 2000.

OREND Brian, “Justice After War”, *Ethics and International Affairs*, Cilt 16, No. 1, 2002.

OREND Brian, “Kant's Just War Theory”, *Journal of the History of Philosophy*, Cilt 37, No. 2, 1999.

OREND Brian, *War and International Justice: A Kantian Perspective*, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press, 2000.

PATTERSON Eric, “Jus Post Bellum and International Conflict: Order, Justice, and Reconciliation”, Michael W. Brough, vd. (ed.), *Rethinking the Just War Tradition*, Albany, State University of New York Press, 2007.

PATTERSON Eric, “Just War in the 21st Century: Reconceptualizing Just War Theory After September 11”, *International Politics*, Cilt 42, No. 3, 2005.

PURTILL Richard L., “On the Just War”, *Social Theory and Practice*, Cilt 1, No. 3, 1971.

QUINLAN Michael, “Justifying War”, *Australian Journal of International Affairs*, Cilt 58, No. 1, 2004.

QUIRK Michale J., “Why the Debate on Proportionalism is Misconceived”, *Modern Theology*, Cilt 13, No. 4, 1997.

REDHEAD Brian, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, çev. Hikmet Özdemir, İstanbul, Alfa, 2001.

REICHBERG Gregory, “Just War or Perpetual Peace?”, *Journal of Military Ethics*, Cilt 1, No. 1, 2002.

REICHBERG Gregory, “Preventive War in Classical Just War Theory”, *Journal of the History of International Law*, Cilt 9, No. 1, 2007.

RENGGER Nicholas, “On the Just War Tradition in the Twenty-First Century”, *International Affairs*, Cilt 78, No. 2, 2002.

RENGGER Nicholas, *Just War and International Order: The Uncivil Condition in World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

ROBINSON Paul F., *Just War in Comparative Perspective*, New York, Ashgate Publishing, 2003.

RODIN David, “War and Self-Defense”, *Ethics and International Affairs*, Cilt 18, No. 1, 2004.

ROUKE John T., BOYER Mark A., *International Politics on the World Stage*, New York, McGraw Hill, 2007.

RUSSELL Frederick H., *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1975.

RYCHLAK Ronald J., “Just War Theory, International Law, and the War in Iraq”, *Ave Maria Law Review*, Cilt 2, No. 1, 2004.

SANTONI Ronald E., “The Nurture of War: Just War Theory: Just War Theory’s Contribution”, *Philosophy Today*, Cilt 35, No. 1, 1991.

SLATER Jerome, “Just War Moral Philosophy and the 2008–09 Israeli Campaign in Gaza”, *International Security*, Cilt 37, No. 2, 2012.

SMITH Dan, “Just War, Clausewitz and Sarajevo”, *Journal of Peace Research*, Cilt 31, No. 2, 1994.

SNAUWAERT Dale T., “The Bush Doctrine and Just War Theory”, *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution*, Cilt 6, No. 1, 2004.

STAHN Carsten, “Jus ad Bellum, Jus in Bello, Jus Post Bellum Rethinking the Conception of the Law of Armed Force”, *European Journal of International Law*, Cilt 17, No. 5, 2006.

STERBA James P., “Reconciling Pacifists and Just War Theorists”, *Social Theory and Practice*, Cilt 18, No. 1, 1992.

STROMSETH Jane E., “Law and Force after Iraq: A Transitional Moment”, *The American Journal of International Law*, Cilt 97, No. 3, 2003.

STRUCKMEYER Frederick R., “The Just War and the Right of Self-Defense”, *Ethics*, Cilt 82, No. 1, 1971.

SÜLEYMAN Ahmed Ebu, *İslamın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, çev. Fehmi Kuru, İstanbul, İnsan, 1985.

SYSE Henrik, “Plato: The Necessity of War, the Quest for Peace”, *Journal of Military Ethics*, Cilt 1, No. 1, 2002.

TAFT William H., BUCHWALD Todd F., “Preemption, Iraq and International Law”, *The American Journal of International Law*, Cilt 97, No. 3, 2003.

TAŞDEMİR Fatma H., “Ulusal Bağımsızlık Hareketlerinin Güç Kullanmasının Meşruluğu ve Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukukuna Etkileri”, *Liberal Düşünce*, Cilt 7, No. 29, 2003.

TILLY Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Ankara, İmge, 2001.

TOYNBEE Arnold J., *War and Civilization*, London, Oxford University Press, 1951.

TREMBLAY Rodrigue, “Just War Theory”, *Humanist*, Cilt 63, No. 3, 2003.

VIOTTI Paul R., KAUPPI Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Massachusetts, Allyn and Bacon, 1993.

WALZER Michael, “Regime Change and Just War”, *Dissent*, Yaz 2006.

WALZER Michael, “The Triumph of Just War Theory (and the Dangers of Success)”, *Social Research*, Cilt 69, No. 4, 2002.

WALZER Michael, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York, Basic Books, 1977.

WEEKS Albert L., *The Choice of War: The Iraq War and the Just War Tradition*, California, ABC-Clio, 2010.

WEIGEL George, “Just War and Iraq Wars”, *First Things*, No. 172, Nisan 2007.

WELLS Donald A., "How Much Can the Just War Justify", *The Journal of Philosophy*, Cilt 46, No. 23, 1969.

WELLS Donald A., *Encyclopedia of War and Ethics*, Westport, Greenwood Publishing Group, 1996.

WESTER Eric, "Last Resort and Preemption: Using Armed Force as a Moral and Penultimate Choice", *Parameters*, Cilt 37, No. 2, 2007.

WESTER Franklin E., "Preemption and Just War: Considering the Case of Iraq", *Parameters*, Cilt 34, No. 4, 2005.

WHITMAN Jeffrey P., "Just War Theory and the War on Terrorism: A Utilitarian Perspective", *Public Integrity*, Cilt 9, No. 1, 2007.

WILLIAMS Howard, vd., *A Reader in International Relations and Political Theory*, Buckingham, Open University Press, 1993.

WILLIAMS Howard, *International Relations and the Limits of Political Theory*, London, Macmillan, 1996.

WILLIAMS Robert E., CALDWELL Dan, "Jus Post Bellum: Just War Theory and the Principles of Just Peace", *International Studies Perspective*, Cilt 7, No. 1, 2006.

WINGFIELD Thomas C., "Convergence of Traditional Theory and Modern Reality: Just War Doctrine and Tyrannical Regimes", *Ave Maria Law Review*, Cilt 2, No. 1, 2004.

YILDIZ Yavuz Gökalp, "Bush Doktrini ve Irak Üzerine Savaş", *NPQ/Türkiye Dergisi*, Cilt 6, No. 1, 2004.

YOO John, "International Law and the War in Iraq", *The American Journal of International Law*, Cilt 97, No. 3, 2003.

ZAVATI Hilmi, *Is Jihad a Just War?: War, Peace, and Human Rights Under Islamic and Public International Law*, New York, Edwin Mellen Press, 2001.

ZUPAN Daniel S., "Just War Theory and International Law Enforcement: A Reflective Equilibrium", *Hampton Roads International Security Quarterly*, No. 4, 2004.